

Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid

Evaluatie Wet verevening pensioenrechten bij scheiding

Uitgevoerd door:
Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid

Ministerie van Justitie en Veiligheid

Januari 2018

Inhoud

1	Aanleiding	3
1.1	Opzet van de evaluatie	3
1.2	Leeswijzer	4
2	Samenvatting van de evaluatie	5
3	Systematiek en werking van de Wvps	10
3.1	Boon/Van Loon-arrest	10
3.2	Wettelijke vastlegging van de verdeling van pensioen bij scheiding	11
3.3	Verevening volgens de Wvps	12
3.4	Alternatief voor verevening: conversie	14
4	Maatschappelijke ontwikkelingen	16
4.1	Ontwikkelingen in samenwonen, trouwen en scheiden	16
4.2	Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt	18
4.3	Ontwikkelingen in de pensioensfeer	22
4.4	Samenvattend	25
5	Gesignaleerde knelpunten uit de praktijk	26
5.1	Beperkt gebruik van de wet	26
5.2	Conversie als standaard	28
5.3	Gebruik van verschillende begrippen	31
5.4	Onbekendheid van de wet	34
5.5	Melden van de scheiding bij de pensioenuitvoerder	35
5.6	Uniformering kosten van verevening	36
5.7	Voorhuwelijkse versus huwelijkse periode	36
5.8	Rekenregels	37
5.9	Heldere communicatie	40
5.10	Overige onderwerpen	41
	Bijlage 1 - Kabinetsvisie 2009	43
	Bijlage 2 - Partnerdefinitie	46
	Bijlage 3 - Gebruikte bronnen	53

1

Aanleiding

In juni 2016 heeft de Tweede Kamer de motie-Van Weyenberg¹ aangenomen die, onder verwijzing naar de maatschappelijke ontwikkelingen die zich sinds de vorige evaluatie uit 2007 hebben voorgedaan, verzoekt om de Wet verevening pensioenrechten bij scheiding (hierna: Wvps) opnieuw te evalueren. Naar aanleiding van de motie-Van Weyenberg is deze nieuwe evaluatie van de Wvps gestart. Per brief van 13 juni 2017² is de Tweede Kamer geïnformeerd over de tussenstand. Voorliggend rapport bevat de complete feitelijke evaluatie van de werking van de wet. In dit rapport worden geen conclusies verbonden aan de uitkomsten van de evaluatie.

1.1 Opzet van de evaluatie

Om uitvoering te geven aan de motie-Van Weyenberg is aan de bij pensioenverevening betrokken partijen verzocht inzicht te geven in eventuele knelpunten die zij in de praktijk ervaren als het gaat om pensioen bij scheiding. In dit kader is informatie over de werking van de Wvps opgevraagd bij de Pensioenfederatie, het Verbond van Verzekeraars, de Ombudsman Pensioenen, de Nederlandse Orde van Advocaten, de Vereniging van Familierecht Advocaten, scheidingsmediators en de Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie. Ook is geput uit diverse recentelijk verschenen onderzoeken op dit terrein. Onder andere Wijzer in Geldzaken³, Stichting Pensioenregister⁴ en enkele pensioenfondsen⁵ hebben onderzoek gedaan of laten doen naar de wijze waarop bij scheiding aandacht wordt besteed aan de gevolgen voor pensioen.

Daarnaast zijn SEO Economisch Onderzoek (SEO) en het Actuariel Genootschap (AG) gevraagd om op specifieke onderdelen van de evaluatie onderzoek te doen. Het rapport van zowel SEO⁶ als het AG⁷ heeft gediend als input van deze evaluatie. Ook is gebruik gemaakt van kamerstukken, discussiestukken, de in 2007 door SEO uitgevoerde evaluatie, de kabinetsreactie daarop en diverse onderzoeken op het gebied van emancipatie, financiële kwetsbaarheid en maatschappelijke trends in Nederland.

Daarnaast is gesproken met enkele professionals uit de scheidingspraktijk, die onder andere de verdeling van pensioen als aandachtsgebied hebben in hun dagelijkse scheidingspraktijk en met enkele onafhankelijke experts.

¹ Kamerstukken II 2015/16, 32 043, nr. 336.

² Kamerstukken II 2016/17, 32 043, nr. 368.

³ Wijzer in Geldzaken (2016), *Pensioenmonitor 2016* en *Aanvullend onderzoek over de verdeling van het pensioen na een scheiding*.

⁴ Stichting Pensioenregister (2017), *Doelgroepenonderzoek – Gescheiden vrouwen*.

⁵ TNS NIPO (juni 2016), *Pensioenverevening bij scheiding – Waarom kiezen deelnemers niet bewust?*

⁶ SEO Economisch Onderzoek, *Evaluatie Wvps en kleine pensioenen*, december 2017.

⁷ Koninklijk Actuariel Genootschap, *Evaluatie Wet verevening pensioenrechten bij scheiding*, Utrecht, 18 december 2017.

1.2 Leeswijzer

Na een samenvatting van de evaluatie in hoofdstuk 2, worden in hoofdstuk 3 kort de historie en de noodzaak van het ontstaan van de Wvps geschetst. Hierbij wordt ook nader ingegaan op de systematiek van de Wvps en de mogelijkheden die de wet biedt voor scheidende partners. Hoofdstuk 4 gaat in op de maatschappelijke ontwikkelingen in de laatste tien jaar die in het kader van de verdeling van pensioen bij scheiding relevant zijn. Hoofdstuk 5 bevat de knelpunten die tijdens de tweede evaluatie zijn gesignaleerd. Daarbij wordt tevens ingegaan op de wijze waarop deze knelpunten eventueel te ondervangen of op te lossen zijn.

In bijlage 1 wordt voor de volledigheid de kabinetsvisie uit de brief van 24 juni 2009 nader geanalyseerd, waarbij wordt ingegaan op de toezeggingen die destijds zijn gedaan. Bijlage 2 laat zien welke verschillende partnerdefinities er door pensioenfondsen gehanteerd worden. Tenslotte sluit het evaluatierapport af met de bij de evaluatie gebruikte bronnen.

2 Samenvatting van de evaluatie

De Wet verevening pensioenrechten bij scheiding (Wvps) is op 1 mei 1995 in werking getreden. De Wvps geeft een invulling aan het door de Hoge Raad in het arrest Boon/ Van Loon⁸ geformuleerde uitgangspunt, dat ouderdomspensioen bij scheiding in principe bij de verdeling van de gemeenschap tussen de ex-echtgenoten in aanmerking wordt genomen.

Al bij de totstandkoming van de Wvps werd onderkend dat de wet niet langer nodig zal zijn indien de loopbaan en de pensioenopbouw van gehuwde of geregistreerde partners volledig gelijkwaardig worden. Maar zolang er tussen gehuwde of geregistreerde partners (de Wvps is sinds 1 januari 1998 ook op hen van toepassing) ongelijkheid bestaat in het inkomen dan wel het aantal uren dat aan huishoudelijke en/of zorgtaken wordt besteed, heeft de Wvps bestaansrecht. Er is in dat geval namelijk sprake van een financiële afhankelijkheid van de ene partner ten opzichte van de andere partner.

Verdeling van ouderdomspensioen

Er zijn twee manieren om na een scheiding of beëindiging van het geregistreerd partnerschap ouderdomspensioen te verdelen: verevening of conversie. Bij verevening krijgt de vereveningsgerechtigde een voorwaardelijk recht op een deel van het ouderdomspensioen van de vereveningsplichtige. Bij conversie krijgt de vereveningsgerechtigde direct na de scheiding een zelfstandig recht op een deel van het ouderdomspensioen. Hierbij zijn door de vereveningsplichtige gemaakte keuzes na de scheiding en het in leven zijn van de gewezen partner bij verevening wel van invloed op de aanspraak van de vereveningsgerechtigde. Bij conversie wordt die afhankelijkheid volledig losgelaten. Binnen deze twee manieren zijn afwijkingen en varianten mogelijk. Hieronder staan de gevolgen van overlijden en pensionering schematisch weergegeven in geval er verevening of conversie plaatsvindt.

	Verevening	Conversie
Vereveningsplichtige gaat met pensioen.	Vereveningsplichtige maakt keuzes over ingang en hoogte van pensioen. Deze keuzes gelden ook voor de vereveningsgerechtigde.	Vereveningsplichtige en vereveningsgerechtigde kunnen los van elkaar keuzes maken over ingang en hoogte van pensioen.
Vereveningsplichtige overlijdt voordat vereveningsgerechtigde overlijdt.	Voor pensioendatum: het ouderdomspensioen komt voor beide ex-partners niet tot uitkering. Eventueel komt er een bijzonder partnerpensioen voor de vereveningsgerechtigde tot uitkering.	Voor pensioendatum: het ouderdomspensioen komt niet tot uitkering voor de vereveningsplichtige. Geen gevolgen voor ouderdomspensioen van de vereveningsgerechtigde. Omdat het bijzonder nabestaandenpensioen wordt betrokken in de conversie, komt dit niet meer tot uitkering.
	Na pensioendatum: het ouderdomspensioen stopt voor beide ex-partners. Eventueel komt er een bijzonder partnerpensioen voor de vereveningsgerechtigde tot uitkering.	Na pensioendatum: het ouderdomspensioen stopt voor de vereveningsplichtige. Geen gevolgen voor ouderdomspensioen van de vereveningsgerechtigde. Er komt geen bijzonder partnerpensioen tot uitkering.
Vereveningsgerechtigde overlijdt voordat vereveningsplichtige overlijdt.	Het verevende ouderdomspensioen voor de vereveningsgerechtigde vloeit terug naar de vereveningsplichtige.	Indien het ouderdomspensioen voor de vereveningsgerechtigde al is ingegaan, stopt dit. Geen gevolgen voor het ouderdomspensioen van de vereveningsplichtige.

⁸ HR 27 november 1981, NJ 1982, 503.

Financieel zelfstandig

In veel gezinssamenstellingen is in meer of mindere mate sprake van een financiële afhankelijkheid van de ene partner (vaak de vrouw) ten opzichte van de ander. In 2015 kon meer dan de helft van de vrouwen tussen 20 en 65 jaar zichzelf financieel onderhouden. Iemand wordt als economisch zelfstandig beschouwd als hij of zij minimaal 70% van het wettelijke netto minimumloon verdient. Werkende vrouwen zijn vaker financieel kwetsbaar dan werkende mannen. Dit is voor een groot deel te verklaren doordat vrouwen vaker dan mannen in deeltijd werken en daardoor een lager inkomen hebben.

Verskil in pensioenopbouw

Uit het feit dat vrouwen veelal een lager inkomen hebben dan mannen, volgt ook dat de pensioenopbouw van vrouwen achterblijft ten opzichte van de pensioenopbouw van mannen. In de afgelopen 15 jaar is het percentage vrouwen met een eigen aanvullend ouderdomspensioen gestegen. In 2014 had 62 procent van de vrouwen met een AOW-uitkering een aanvullend ouderdomspensioen, in 2000 was dit percentage nog 50 procent. Het verschil met mannen is echter nog groot. In 2014 had 93 procent van de mannen met een AOW-uitkering een aanvullend ouderdomspensioen. Ook de hoogte van het ouderdomspensioen van vrouwen blijft achter bij dat van mannen. In 2014 ontvingen vrouwen gemiddeld € 8.700 bruto aanvullend pensioen per jaar, terwijl mannen gemiddeld het dubbele ontvingen. Uit deze ontwikkelingen blijkt dat het belang van een wettelijke regeling over de verdeling van ouderdomspensioen bij scheiding nog altijd aanwezig is.

Gehuwd versus ongehuwd samenwonend

Wanneer ook de ontwikkelingen in het aantal huwelijkssluitingen dan wel ongehuwd samenwonenden en ontwikkelingen ten aanzien van pensioenen worden meegenomen, kan de vraag worden gesteld of de huidige WPVS nog voldoet aan de ontwikkelingen die zich daar hebben voorgedaan. Zo zijn er steeds meer ongehuwd samenwonenden. Zij kunnen bij het einde van de samenwoning geen gebruik maken van de mogelijkheden die de Wvps biedt. De Wvps is namelijk alleen van toepassing op gehuwde en geregistreerde partners. Naar verwachting zal in 2060 één op de drie paren niet getrouwd zijn, en vormt daarmee een aanzienlijke groep.

Soort pensioenregeling

Het aantal deelnemers in een premiereregeling is de afgelopen jaren heel licht gestegen ten opzichte van het aantal deelnemers in een uitkeringsovereenkomst. Voor de toekomst wordt voorzien dat steeds meer mensen deel zullen gaan nemen aan premiereregelingen. Bij de inwerkingtreding van de Wvps was de premiereregeling nog een relatief onbekende pensioenregeling, hierdoor is de wet niet goed toepasbaar op premiereregelingen. Op de scheidingsdatum moet het pensioenkapitaal, dat tijdens het huwelijk of geregistreerd partnerschap is verworven, worden verdeeld. De moeilijkheid bij premiereregelingen zit in het bepalen van het tijdens het huwelijk gemaakte rendement. Ook zijn er geen rekenregels voorgeschreven waardoor er geen uniforme berekeningsmethode bestaat in de pensioensector.

De AOW-leeftijd stijgt sinds 2013 stapsgewijs, waardoor niet meer voor iedereen dezelfde AOW-leeftijd geldt. Bij een leeftijdsverschil tussen ex-partners zal de uitbetaling van het verevend ouderdomspensioen op de AOW-datum van de vereveningsplichtige nog vaker niet aansluiten op de AOW-datum van de vereveningsgerechtigde.

Uitkomsten evaluatie

Uit de evaluatie blijkt dat er nog altijd situaties zijn waarin sprake is van een financiële ongelijkheid tussen partners. De Wvps heeft daarmee nog altijd een meerwaarde en bestaansrecht. De systematiek van de Wvps voldoet echter niet meer volledig aan de eisen van het huidige tijdsgewricht doordat de wet niet van toepassing is op ongehuwd samenwonenden, het aantal premieregelingen stijgt en door de ontwikkeling van de AOW-leeftijd. In de evaluatie zijn mogelijke (fundamentele) wijzigingen van de Wvps onderzocht die deze aandachtspunten zouden kunnen ondervangen.

Gesignaleerde aandachtspunten en mogelijke oplossingen

1. Beperkt gebruik van de wet; nee, tenzij wordt ja, tenzij

In de huidige systematiek van de Wvps moet de vereveningsgerechtigde en/of de vereveningsplichtige het recht op uitbetaling actief regelen bij de betrokken pensioenuitvoerder(s). Dit is een suboptimale situatie voor mensen die wel gebruik willen maken van hun recht in de wet maar geen actie ondernemen. De vereveningsgerechtigde verkrijgt namelijk niet automatisch de uitbetaling van het pensioendeel waar recht op bestaat. Indien er geen uitbetaling is geregeld via de pensioenuitvoerder(s) moet de vereveningsgerechtigde bij de vereveningsplichtige aankloppen.

Voor optimalisering van dit proces is gekeken naar de gedragseconomie. Uit onderzoek blijkt dat het veel verschil kan maken welke optie als 'default' (standaard) is vastgelegd. Met default wordt de uitkomst bedoeld als geen van de gewezen partners iets doet. In de huidige Wvps is het recht op verevening de standaard, maar als iemand niets doet (te weten het mededelingsformulier niet opstuurt) gebeurt er niets. De verdeling van ouderdomspensioen bij scheiding en de uitbetaling daarvan vindt daardoor niet automatisch plaats. Deze suboptimale situatie kan vrij eenvoudig verbeterd worden door de verdeling en uitbetaling van het opgebouwde ouderdomspensioen automatisch goed te laten verlopen, ook als een betrokkene niets doet. De Wvps zou zodanig kunnen worden aangepast dat een pensioenuitvoerder binnen een bepaalde periode proactief overgaat tot verdeling van het ouderdomspensioen zodra er een bericht van scheiding binnen komt via de Basisregistratie Personen. De betrokkenen kunnen binnen die bepaalde periode aangeven dat zij de verdeling niet willen (opt-out) of dat zij een afwijkende afspraak over de verdeling van het ouderdomspensioen hebben gemaakt.

2. Eigen keuzes en meer financieel inzicht; conversie als standaard

In de evaluatie is onderzocht of verevening als standaard manier van verdelen nog wel past bij de hedendaagse maatschappij, waarbij wat pensioen betreft inzicht in en handelingsperspectief bij de financiële situatie steeds relevanter wordt. Een alternatieve standaard zou conversie kunnen zijn. Bij conversie wordt de pensioenband tussen de ex-partners definitief verbroken. De ex-partner krijgt een eigen aanspraak op ouderdomspensioen, dat voor de uitbetaling niet langer afhankelijk is van het in leven zijn van de vereveningsplichtige. Dat betekent dat beide ex-partners beter in staat worden gesteld een eigen financiële planning te maken, omdat zij eigen keuzes kunnen maken. De geconverteerde pensioenaanspraak zal bij beide ex-partners zichtbaar worden op het Uniform pensioenoverzicht en op mijnpensioenoverzicht.nl.

Een punt van aandacht bij conversie zijn de mogelijke gevolgen van overlijden van de vereveningsplichtige voor de vereveningsgerechtigde. Bij conversie vervalt de eventuele aanspraak op bijzonder partnerpensioen, de waarde van het bijzonder partnerpensioen wordt namelijk meegenomen in de conversie. Bij vooroverlijden van de vereveningsplichtige kan de vereveningsgerechtigde geconfronteerd worden met een tijdelijke inkomsterugval doordat op dat moment een eventuele alimentatiebijdrage komt te vervallen en er geen bijzonder partnerpensioen beschikbaar komt. Het Koninklijk Actuarieel Genootschap heeft evenwel onderzocht dat een aanzienlijke inkomsterugval zich naar verwachting slechts in een zeer beperkt aantal situaties zal voordoen en daarmee geen belemmering hoeft te zijn om conversie als standaard in de wet op te nemen.

3. Ongehuwd samenwonenden en de Wvps

Ongehuwd samenwonenden vallen niet onder de Wvps. Als ongehuwd samenwonenden uit elkaar gaan, kunnen ze op basis van de Wvps geen aanspraak maken op verdeling van het tijdens de samenwoning opgebouwde ouderdomspensioen. Uit onderzoek van SEO Economisch Onderzoek blijkt dat verdeling van ouderdomspensioenen voor ongehuwd samenwonenden die uit elkaar gaan dezelfde financiële consequenties heeft als voor gehuwden of geregistreerde partners die uit elkaar gaan. Omdat er steeds meer mensen ongehuwd samenwonen, is in de evaluatie onderzocht of de wet ook op hen van toepassing zou moeten zijn.

SEO constateert dat ongehuwd samenwonenden minder behoefte hebben aan verdeling. Als ook ongehuwd samenwonenden standaard onder de Wvps zouden vallen, lopen pensioenuitvoerders voorts tegen enkele informatieproblemen op. Zo ontbreekt bijvoorbeeld een objectieve maat om de samenlevingstermijn te kunnen bepalen. Pensioenuitvoerders kunnen voor de begin- en einddatum geen gebruik maken van bijvoorbeeld de Basisregistratie Personen.

SEO heeft ook gekeken naar de mogelijkheid voor ongehuwd samenwonenden om te kiezen voor uitbetaling door de pensioenuitvoerders. SEO verwacht een beperkt gebruik van deze keuzemogelijkheid omdat beide ex-partners overeenstemming moeten bereiken over de verdeling.

4. Bijzonder partnerpensioen; alleen huwelijkse periode voor berekening

Per 1 januari 2018 zijn de regels rondom de gemeenschap van goederen veranderd. Alleen het vermogen dat door echtgenoten gedurende het huwelijk is opgebouwd (en vermogen dat reeds voor aanvang van het huwelijk aan de echtgenoten gezamenlijk toebehoort), valt vanaf dat moment standaard in de gemeenschap. Het privévermogen van de echtgenoten vóór het huwelijk valt niet langer in de gemeenschap. Deze wijziging is niet relevant voor het ouderdomspensioen dat onder de Wvps valt. Voor de verdeling van het ouderdomspensioen wordt al gekeken naar de huwelijkse periode. Deze wijziging is wel aanleiding geweest om in de evaluatie aandacht te schenken aan de periode waarover *bijzonder partnerpensioen* wordt berekend. Het bijzonder partnerpensioen wordt namelijk op grond van de Pensioenwet berekend over de huwelijkse én voorhuwelijkse periode.

Tijdens de voorhuwelijkse periode kan er al partnerpensioen worden opgebouwd. De opbouw van het partnerpensioen loopt door tijdens de huwelijkse periode. Het totaal opgebouwde partnerpensioen van zowel de voorhuwelijkse als de huwelijkse periode wordt op de scheidingsdatum afgesplitst in een bijzonder partnerpensioen ten behoeve van de ex-partner.

Partnerpensioen dat na 1 januari 2002 is opgebouwd kan op de pensioendatum worden uitgeruild tegen een hoger ouderdomspensioen. Dat betekent dus dat het partnerpensioen uit de voorhuwelijkse periode ook voor de deelnemer een waarde heeft. De deelnemer kan het voorhuwelijkse deel van het partnerpensioen op de pensioendatum uitruilen voor een hoger ouderdomspensioen. Of het voorhuwelijkse deel van het partnerpensioen komt ten goede aan een eventuele nieuwe partner. Voor de ex-partner betekent deze wijziging dat het bijzonder partnerpensioen lager wordt, omdat het over een kortere periode berekend wordt.

Overige punten⁹

Naast de voorgaande knelpunten, zijn er ook overige punten ingebracht waar aandacht aan wordt besteed in de evaluatie.

Mededelingsformulier en informatiebrochure

In juni 2017 is de Tweede Kamer geïnformeerd over de tussenstand van de evaluatie. Hierbij is het mededelingsformulier aan de orde geweest. Dit is een ingewikkeld en lang formulier dat gebruikt moet worden bij het melden van de scheiding (en hierbij gemaakte afspraken over pensioenverdeling) bij de pensioenuitvoerders. Het formulier behoeft aanpassing. Dit is inmiddels gebeurd. Op Rijksoverheid.nl is een nieuw, beter leesbaar formulier te vinden¹⁰. Ook de informatiebrochure over pensioen bij scheiding is aangepast. De aanpassingen zijn in samenwerking met Wijzer in geldzaken tot stand gekomen.

Rekenregels

Voor de verdeling van pensioen zijn geen wettelijke rekenregels voorgeschreven. Dit leidt in de praktijk tot onduidelijkheden bij pensioenuitvoerders, met name bij premiereregelingen, en kan afhankelijk van de gekozen methode tot verschillende uitkomsten tussen uitvoerders leiden. Daarom is aan het Actuarieel Genootschap gevraagd een advies uit te brengen over de rekenregels die in deze situaties van toepassing zouden moeten zijn.

Pensioenuitvoerders hebben aangeven dat de Wvps voldoende handvatten biedt bij de verdeling van ouderdomspensioen dat is opgebouwd in een uitkeringsovereenkomst, al zou de berekeningswijze wat hen betreft wel vereenvoudigd kunnen worden, bijvoorbeeld door bij de berekening van het te verdelen ouderdomspensioen uit te gaan van de verhouding huwelijkse periode ten opzichte van de deelnameperiode. Ook dit is door het Actuarieel Genootschap bestudeerd. Op basis van het rapport concludeert het Actuarieel Genootschap dat het niet verstandig lijkt om gebruik te maken van een versimpelde rekenmethode in de vorm van de verhouding huwelijkse periode ten opzichte van de deelnameperiode.

Vereveningsgrens ouderdomspensioen en bijzonder partnerpensioen

In de Wvps is vanwege administratieve redenen geregeld dat ouderdomspensioen niet wordt verevend als het verevende deel onder de afkoopgrens uit de Pensioenwet zou uitkomen. In het licht van de Wet waardeoverdracht klein pensioen is bevestigd dat de gevolgen zouden zijn voor pensioenuitvoerders als deze grens zou komen te vervallen. SEO Economisch Onderzoek heeft in kaart gebracht dat naar verwachting 4.000-15.000 extra vereveningen per jaar zullen plaatsvinden.

Daarnaast heeft SEO onderzocht wat de gevolgen zouden zijn als er een grens zou worden geïntroduceerd voor het afsplitsen van bijzonder partnerpensioen bij scheiding. Vanuit de pensioensector is deze vraag opgeworpen, omdat er in de diverse administraties veel kleine bijzondere partnerpensioenen aanwezig zijn. Uit onderzoek van SEO blijkt dat het introduceren van een grens naar verwachting leidt tot een vermindering van het aantal af te splitsen bijzonder partnerpensioenen met 2.000-7.500 per jaar.

⁹ Kamerstukken II 2016/17, 32 043, nr. 368.

¹⁰ Stcrt-2017-59944.

3

Systematiek en werking van de Wvps

De Wet verevening pensioenrechten bij scheiding (Wvps) is op 1 mei 1995 in werking getreden¹¹. De Wvps geeft invulling aan het door de Hoge Raad in het arrest Boon/Van Loon¹² geformuleerde uitgangspunt, dat ouderdomspensioen bij scheiding in principe tussen de ex-echtgenoten wordt verdeeld. Op grond van de Wvps hebben beide ex-partners bij een echtscheiding na 1 mei 1995 recht op de helft van elkaar ouderdomspensioen dat tijdens het huwelijk is opgebouwd. Na de inwerkingtreding van de Aanpassingswet geregistreerd partnerschap¹³ op 1 januari 1998 is de Wvps ook van toepassing na beëindiging van een geregistreerd partnerschap.

De keuze voor een afzonderlijke wet in plaats van het opnemen van de regeling in de Pensioenwet (toen nog Pensioen- en spaarfondsenwet) houdt verband met het feit dat pensioenverevening niet alleen geldt voor pensioenen die onder de Pensioenwet vallen, maar bijvoorbeeld ook op pensioenen die vallen onder de Kaderwet militaire pensioenen en de Wet op het Notarisambt. De Pensioenwet bevat echter zelf ook een bepaling over de gevolgen van scheiding. De Pensioenwet regelt namelijk dat, als de pensioenregeling een partnerpensioen op opbouwbasis kent, de pensioenuitvoerder bij scheiding een partnerpensioen afsplitst ten behoeve van de ex-partner.¹⁴ Dit afgesplitste partnerpensioen wordt bijzonder partnerpensioen genoemd.¹⁵

3.1 Boon/Van Loon-arrest

Vóór de inwerkingtreding van de Wvps werd de verdeling van pensioen bij scheiding beheerst door de uitgangspunten van het Boon/Van Loon-arrest. Kort gezegd bepaalde dit arrest dat bij een boedelscheiding de waarde van de pensioenrechten verrekend moesten worden. In de periode voorafgaand aan het Boon/Van Loon-arrest werd pensioen gezien als een recht dat zodanig verkocht was aan de persoon die het pensioen had opgebouwd, dat zelfs geen verrekening mogelijk was. In het Boon/Van Loon-arrest neemt de Hoge Raad afstand van dit standpunt. De Hoge Raad oordeelde dat pensioen in beginsel moet worden gezien als een resultaat van de gemeenschappelijke inspanning van beide echtgenoten en daarom in het algemeen bij de verdeling van de gemeenschap bij scheiding in aanmerking moet worden genomen.

Het uitgangspunt van het arrest was om te komen tot een adequate verdeling van pensioen in die gevallen waarin sprake is van een ongelijke inkomenspositie tussen de twee partners. Dit is bijvoorbeeld het geval als de verdeling tussen zorg- en huishoudelijke taken en betaald werk niet evenredig is verdeeld tussen de partners. Het verschil in inkomen heeft gevolgen voor de pensioenopbouw. De Hoge Raad heeft in het arrest gekozen voor een vermogensrechtelijke benadering, waarbij de pensioenopbouw wordt gezien als het resultaat van de gezamenlijke inspanning van beide echtgenoten.

¹¹ Stb. 1994, 615.

¹² HR 27 november 1981, NJ 1982, 503.

¹³ Stb. 1997, 660.

¹⁴ Artikel 57 Pensioenwet.

¹⁵ Het recht op een bijzonder (toen alleen nog) weduwenpensioen is in de Pensioen- en spaarfondsenwet al lang voor de pensioenverevening ingevoerd (Stb. 1972, 774).

Waardebepaling volgens Boon/Van Loon

Volgens het Boon/Van Loon-arrest wordt de contante waarde van het ouderdomspensioen en de waarde van het partnerpensioen verrekend. Ten behoeve van de waardebepaling wordt een actuariële berekening gemaakt van het tot de scheidingsdatum opgebouwde ouderdoms- en partnerpensioen. Ook de partnerpensioenaanspraken die zijn opgebouwd vóór de huwelijksdatum, de zogenoemde voorhuwelijkse periode, worden hierin meegenomen. De totale waarde valt vervolgens in de te verdelen boedelgemeenschap en de waarde van de pensioenaanspraken wordt gedeeld. Op grond van bepalingen uit de toenmalige Pensioen- en spaarfondsenwet¹⁶ (hierna: PSW) en de huidige Pensioenwet (PW) behoudt de ex-partner het recht op bijzonder partnerpensioen.¹⁷

Vereenvoudigd voorbeeld verevening op basis van Boon/ Van Loon

Partner X en Y zijn getrouwd. Alleen partner X (man) heeft een ouderdomspensioen en partnerpensioen opgebouwd. Partner Y (vrouw) heeft geen ouderdomspensioen of partnerpensioen opgebouwd.

Totale waarde ouderdomspensioen inclusief bijzonder partnerpensioen	€ 121.334
Helft van de waarde is voor partner X	€ 60.667
• Dit staat gelijk aan een aanspraak op ouderdomspensioen van	€ 6.110 p/j
Helft van de waarde is voor partner Y	€ 60.667
• De waarde van de aanspraak op bijzonder partnerpensioen (€ 29.198) wordt in mindering gebracht op € 60.667. De aanspraak op bijzonder partnerpensioen komt tot uitkering als partner X overlijdt.	€ 6.496 p/j
• Met de restwaarde (€ 31.469) ontstaat een voorwaardelijke aanspraak op ouderdomspensioen ter grootte van (dit komt tot uitkering zolang partner X leeft).	€ 3.670 p/j

Bron: AG tabel 2 variant 2

3.2 Wettelijke vastlegging van de verdeling van pensioen bij scheiding

Het arrest Boon/Van Loon leidde tot veel juridische vragen over onder andere de soorten pensioenaanspraken die moesten worden verrekend, de relatie met het huwelijksvermogensregime en het moment en de wijze van verrekenen. Om duidelijkheid te scheppen ten aanzien van deze vragen is de Wet verevening pensioenrechten bij scheiding tot stand gekomen.

De gedachte dat de pensioenopbouw het resultaat is van de gezamenlijke inspanning van beide partners is ontleend aan het arrest Boon/Van Loon en uitgewerkt in de Wvps. De Wvps beoogt ook de uitvoerbaarheid van het arrest te bevorderen en de rechtspraktijk te ontlasten. De memorie van toelichting bij de wet¹⁸ geeft daarnaast als doelstelling het verbeteren van de rechtspositie van de vrouw.

Al bij de totstandkoming van de Wvps werd onderkend dat de wet niet langer nodig zal zijn indien de loopbaan en de pensioenopbouw van gehuwde gelijkwaardiger wordt. Wanneer de Wvps ingetrokken wordt, betekent dit echter niet dat de tijdens het huwelijk verworven pensioenkapitaal niet verdeeld hoeft te worden. Dit door één of beide ex-partners verworven pensioenkapitaal valt in de boedel en moet daarmee bij scheiding verdeeld worden.

¹⁶ Artikel 8a Pensioen- en spaarfondsenwet.

¹⁷ Artikel 57 Pensioenwet

¹⁸ Kamerstukken II 1992/93, 21 893, nr.3.

Onder de Wvps komt alleen het tijdens het huwelijk of geregistreerd partnerschap opgebouwde ouderdomspensioen in aanmerking voor verdeling.¹⁹ Het partnerpensioen wordt alleen in de verdeling betrokken als er gekozen wordt voor conversie. Indien de pensioenregeling een partnerpensioen op opbouwbasis kent, wordt dit op grond van de Pensioenwet op de scheidingsdatum afgesplitst ten behoeve van de ex-partner. Dit wordt een bijzonder partnerpensioen genoemd.

De Wvps legt in artikel 1 lid 4 vast op welk pensioen de wet van toepassing is. De Hoge Raad heeft voorts bepaald dat een invaliditeitspensioen dermate gehecht is met de invalide persoon dat dit pensioen niet voor verevening in aanmerking komt.²⁰ Pensioenvoorzieningen die niet in het kader van een arbeidsovereenkomst zijn opgebouwd, zoals lijfrenten, vallen buiten de werking van de Wvps.²¹ Bij de inwerkingtreding van de Wvps is in de parlementaire behandeling aangegeven dat opgebouwde lijfrenten in beginsel al op grond van het huwelijksvermogensrecht verdeeld dienen te worden.²²

3.3 Verevening volgens de Wvps

Hoofdreel is dat het tijdens het huwelijk of geregistreerd partnerschap opgebouwde ouderdomspensioen bij echtscheiding of beëindiging van een geregistreerd partnerschap verdeeld wordt volgens de (standaard)-vereveningsmethode. Hieronder wordt beschreven op welke principes deze methode rust en hoe zij wordt uitgevoerd. Het alternatief, conversie, wordt in de volgende paragraaf beschreven. De relatie met het huwelijksvermogensrecht is in de Wvps bewust verbroken. Pensioenverevening vindt plaats ongeacht het geldende huwelijksgoederenregime.²³

Levenslange afhankelijkheid

Verevening brengt met zich mee dat de vereveningsgerechtigde (degene die niet het ouderdomspensioen heeft opgebouwd) een voorwaardelijk recht verkrijgt op een deel van het ouderdomspensioen van de vereveningsplichtige (degene die het ouderdomspensioen heeft opgebouwd). De vereveningsgerechtigde blijft hiermee wat betreft de uitbetaling van het voorwaardelijk recht op ouderdomspensioen afhankelijk van de keuzes van de ex-partner en het in leven zijn van de ex-partner. Het vervroegen van de ingangsdatum van het ouderdomspensioen, het uitstellen daarvan of het variëren in de hoogte van de uitkering door de ex-partner heeft directe gevolgen voor de pensioenaanspraak van de vereveningsgerechtigde.

Indien de vereveningsplichtige komt te overlijden, vervalt de aanspraak of het recht op ouderdomspensioen en daarmee ook het verevende deel van het ouderdomspensioen voor de vereveningsgerechtigde. Als er sprake is van een bijzonder partnerpensioen voor de vereveningsgerechtigde, komt dat op het moment van overlijden van de vereveningsplichtige tot uitbetaling.

Als de vereveningsgerechtigde eerder overlijdt dan de vereveningsplichtige, dan vervalt het recht op ouderdomspensioen en daarbij het recht op uitbetaling ervan. Het ouderdomspensioen van de vereveningsplichtige wordt weer hoger door het terugvloeien van het verevende ouderdomspensioen.

¹⁹ Op grond van artikel 1 lid 4 sub 1 Wvps is de wet eveneens van toepassing op de pensioenovereenkomst die een DGA is overeengekomen met een pensioenuitvoerder.

²⁰ HR 23 december 1988, NJ 1989/700.

²¹ Kamerstukken II 1990/91, 21 893, nr. 3, p. 9.

²² Kamerstukken II 1992/93, 21 893, nr. 8, p. 12.

²³ Zie ook artikel 1:94, lid 2, onderdeel b, van het Burgerlijk Wetboek.

Recht op uitbetaling

De vereveningsgerechtigde verkrijgt een recht op uitbetaling jegens de pensioenuitvoerder als de pensioenuitvoerder binnen twee jaar na scheiding, via een mededelingsformulier, op de hoogte is gebracht van de scheiding en eventuele afwijkende afspraken die gemaakt zijn over de verdeling van het ouderdomspensioen. De vereveningsgerechtigde hoeft zich dan dus niet tot de ex-partner te wenden voor de uitbetaling van het verevende deel van het ouderdomspensioen. De meldingstermijn van twee jaar is gekozen om de administratieve belasting van de pensioenuitvoerder te beperken. Een periode van twee jaar is tijdens de parlementaire behandeling voldoende ruim genoemd.²⁴ Op het moment dat de vereveningsplichtige de pensioendatum bereikt, keert de pensioenuitvoerder ook aan de vereveningsgerechtigde het aan deze toekomende deel van het ouderdomspensioen uit. Beide ex-partners krijgen hun deel van het ouderdomspensioen vervolgens apart uitbetaald door de pensioenuitvoerder.

De wet stelt als vereiste dat het door de Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid vastgestelde formulier is gebruikt voor de mededeling.²⁵ Indien het mededelingsformulier niet of te laat wordt opgestuurd, bestaat er geen uitbetalingrecht jegens de pensioenuitvoerder, en moeten de ex-partners de uitbetaling onderling regelen.

Standaardverdeling of afwijkende afspraken

Volgens de Wvps hebben beide ex-partners in beginsel recht op de helft van het tijdens het huwelijk of geregistreerd partnerschap opgebouwde ouderdomspensioen. Op basis van de Wvps is het ook mogelijk om te kiezen voor een afwijkende verdeling van het opgebouwde ouderdomspensioen.²⁶ De afwijkende verdeling moet in de huwelijkse voorwaarden of in de partnerschapsvoorwaarden zijn opgenomen of in het scheidingsconvenant worden geregeld. Afwijkende afspraken kunnen betrekking hebben op (1) een andere procentuele verdeling van het opgebouwde ouderdomspensioen, (2) een langere of korte periode dan de huwelijkse periode of (3) volledig afzien van de verdeling van het ouderdomspensioen. Uit navraag bij pensioenuitvoerders blijkt dat er nauwelijks gebruik wordt gemaakt van de mogelijkheid om afwijkende afspraken te kunnen maken.

Voorbeeld van een standaard verevening

Om de uitvoerbaarheid te bevorderen is gekozen voor een vereveningsmethode waarvan de berekening relatief eenvoudig is; namelijk het verdelen van de pensioenaanspraak die tijdens het huwelijk is opgebouwd in twee gelijke helften.²⁷ De eenvoud bestaat uit het feit dat hiervoor geen contante waardeberekening nodig is. Het resultaat van de verdeling van de pensioenaanspraak zou op deze manier logisch te begrijpen moeten zijn voor de betrokkenen.

²⁴ Kamerstukken II 1991/92, 21 893, nr. 5, blz.17.

²⁵ Artikel 2 lid 2 Wvps

²⁶ Artikel 4 Wvps

²⁷ Kamerstukken II 1990/91, 21 893, nr. 3, p. 12.

Onderstaand voorbeeld geeft weer hoe een berekening in geval van verevening er uit kan zien:

Voorbeeld van een standaardverevening

Partner X en Y zijn getrouwd. Alleen partner X heeft een ouderdomspensioen en partnerpensioen opgebouwd. Partner Y heeft geen ouderdomspensioen of partnerpensioen opgebouwd.

Totale aanspraak op ouderdomspensioen huwelijkse periode	€ 7.832 p/j
Totale aanspraak op ouderdomspensioen voorhuwelijkse periode	€ 1.448 p/j
Totale aanspraak op partnerpensioen voorhuwelijkse + huwelijkse periode	€ 6.496 p/j

Op de scheidingsdatum heeft partner X

Helft aanspraak op ouderdomspensioen huwelijkse periode	€ 3.916 p/j
Totale aanspraak op ouderdomspensioen voorhuwelijkse periode	€ 1.448 p/j

Op de scheidingsdatum heeft partner Y

Helft aanspraak op ouderdomspensioen huwelijkse periode	€ 3.916 p/j
Totale aanspraak op partnerpensioen voorhuwelijkse + huwelijkse periode (komt alleen tot uitkering als partner X overlijdt voordat partner Y overlijdt)	€ 6.496 p/j

Bron: AG tabel 2 variant 1

3.4 Alternatief voor verevening: conversie

Naast verevening biedt de Wvps ook de mogelijkheid om het deel van het ouderdomspensioen om te zetten in een zelfstandige aanspraak op ouderdomspensioen voor de vereveningsgerechtigde. Daarbij wordt dan ook het bijzonder partnerpensioen betrokken.²⁸ Het belangrijkste verschil tussen verevening van de aanspraken op ouderdomspensioen en conversie is dat bij verevening de vereveningsgerechtigde afhankelijk blijft van het leven en de keuzes van de vereveningsplichtige. Met conversie wordt de afhankelijkheid tussen de twee ex-partners wat pensioen betreft definitief doorbroken.

Bij conversie krijgt de vereveningsgerechtigde een eigen, zelfstandige aanspraak op ouderdomspensioen en kan hier eigen keuzes voor maken. Conversie geeft beide partijen daardoor een beter inzicht en handelingsperspectief in de pensioensituatie. Bovendien vergemakkelijkt het de communicatie; de vereveningsplichtige ziet alleen de overgebleven eigen aanspraak op ouderdomspensioen op zijn of haar pensioenoverzicht, de vereveningsgerechtigde ziet de eigen geconverteerde aanspraak op zijn of haar pensioenoverzicht. Over conversie moeten beide partners overeenstemming bereiken en is op grond van de Wvps ook de instemming van de pensioenuitvoerder nodig. Zij mogen voorwaarden stellen bij conversie, zo kan er bijvoorbeeld een gezondheidsverklaring worden opgevraagd. In de wet is niet bepaald op welke gronden een pensioenuitvoerder die instemming zou kunnen weigeren. Een pensioenuitvoerder zal proberen om selectie te voorkomen.

Bij conversie zal de pensioenuitvoerder de uitbetaling aan de vereveningsgerechtigde stopzetten na diens overlijden. Het ouderdomspensioen van de vereveningsplichtige groeit, bij conversie, niet aan met het afgesplitste ouderdomspensioen van de vereveningsgerechtigde.

Waardebepaling versus aansprakenbepaling

Pensioenuitvoerders maken onderscheid tussen een zogenoemde *aansprakenbepaling* en een *waardebepaling*. Bij de aansprakenbepaling staan, logischerwijs, de opgebouwde pensioen-aanspraken centraal in de verdeling van het ouderdomspensioen. Het totaal van de tijdens het huwelijk opgebouwde pensioenaanspraken wordt in dat geval verdeeld.

²⁸ Artikel 5 Wvps

Echter, een pensioenaanspraak zal voor de ene partner een andere waarde hebben dan voor de andere partner. Vanwege een verschil in leeftijd of geslacht kan deze waarde variëren. Sommige pensioenuitvoerders gaan daarom uit van een waardebepaling. Daarbij worden de opgebouwde pensioenaanspraken contant gemaakt tegen seksneutrale tarieven. De waarde die daaruit ontstaat, staat centraal in de verdeling van het ouderdomspensioen. Met de waarde die verdeeld wordt, kan vervolgens een pensioenaanspraak worden ingekocht. De hoogte van deze pensioenaanspraak kan verschillend zijn voor beide ex-partners.

Voorbeeldberekening bij conversie

De berekeningswijze bij conversie is niet vastgelegd in de wet. Hieronder wordt een berekening aan de hand van een voorbeeld uitgewerkt.

Voorbeeld van conversie waardebepaling

Partner X en Y zijn getrouwd, partner Y is drie jaar jonger dan partner X. Partner X heeft ouderdomspensioen en partnerpensioen opgebouwd. Partner Y heeft geen ouderdomspensioen of partnerpensioen opgebouwd. De waarde van de opgebouwde aanspraken op het scheidingsmoment zijn:

Aanspraak ouderdomspensioen huwelijkse periode	€ 7.832
Aanspraak partnerpensioen incl. voorhuwelijkse periode	€ 6.496

Beide ex-partners krijgen door conversie een zelfstandig recht op een ouderdomspensioen. De aanspraak op ouderdomspensioen uit de huwelijkse periode wordt hiervoor gehalveerd. Deze aanspraak (€ 3.916 p.p.) wordt voor beide partners contant gemaakt. Voor partner Y wordt ook de aanspraak op bijzonder partnerpensioen contant gemaakt.

Partner Y (vrouw)

Helft aanspraak op ouderdomspensioen huwelijkse periode	€ 3.916 p/j
Totale aanspraak op partnerpensioen voorhuwelijkse + huwelijkse periode	€ 6.496 p/j
Contante waarde van het ouderdomspensioen en bijzonder partnerpensioen	€ 62.778

Deze waarde kan voor partner Y worden omgezet in een eigen aanspraak op ouderdomspensioen ter grootte van € 5.811.

Partner X (man)

Helft aanspraak op ouderdomspensioen huwelijkse periode	€ 3.916 p/j
Contante waarde van het ouderdomspensioen	€ 58.557

Deze waarde kan voor partner X worden omgezet in een eigen aanspraak op ouderdomspensioen ter grootte van € 5.898.

Bron: AG tabel 2 variant 1

4 Maatschappelijke ontwikkelingen

Een van de doelstellingen van de Wvps is om de partner met een financieel afhankelijke positie te beschermen in geval van scheiding. Ten tijde van de totstandkoming van de Wvps in 1995 had de vrouw in het merendeel van de partnerrelaties financieel gezien een afhankelijke positie ten opzichte van de man en was het merendeel van de vrouwen niet financieel zelfstandig. Sinds de inwerkingtreding en eerste evaluatie van de Wvps hebben maatschappelijke ontwikkelingen plaatsgevonden die in het kader van de Wvps van belang zijn. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op deze maatschappelijke trends en ontwikkelingen.

4.1 Ontwikkelingen in samenwonen, trouwen en scheiden

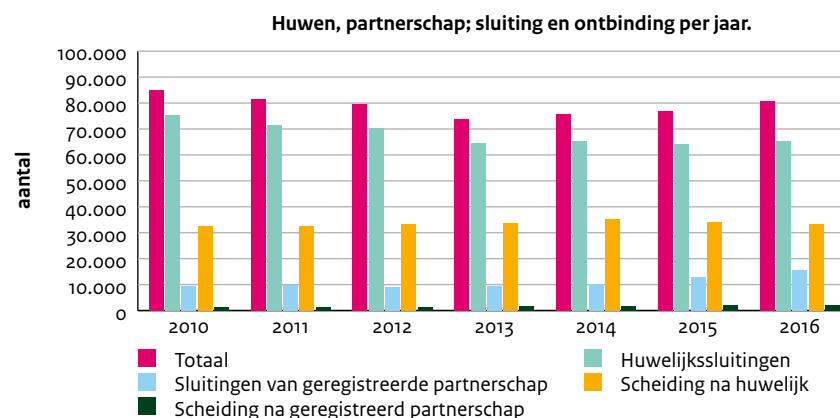
De Wvps is enkel van toepassing op gehuwden en geregistreerde partners. Ongehuwd samenwonenden hebben op grond van de Wvps geen recht op een deel van elkaars opgebouwde ouderdomspensioen als zij uit elkaar gaan en daarmee ook geen recht op uitbetaling jegens de uitvoerder. Uiteraard kunnen zij de verdeling en uitbetaling van een deel van het ouderdomspensioen wel zelf onderling overeenkomen. Uit onderzoek blijkt dat steeds meer mensen ongehuwd samenwonen.²⁹ In 1995 woonde bijna 16 procent van alle paren ongehuwd samen, inmiddels is 23 procent van de paren niet gehuwd of als partner geregistreerd. Naar verwachting zal in 2060 één op de drie paren niet gehuwd zijn.

Huwelijk en geregistreerd partnerschap

In 2016 werden er iets meer huwelijken gesloten dan het jaar daarvoor. In totaal stapten in 2016 ruim 65.000 paren in het huwelijksbootje. Ten opzichte van het aantal huwelijken in 2010 (ongeveer 75.000) is dit een daling van ruim 13%. Het aantal geregistreerde partnerschappen steeg van ruim 9.500 geregistreerd partnerschappen in 2010 naar ruim 15.000 in 2016.³⁰

De afgelopen jaren schommelt het jaarlijks aantal echtscheidingen door echtscheiding en beëindiging van een geregistreerd partnerschap tussen de 32.000 en 35.000.³¹ Ongeveer 40 procent van alle huwelijken en van het aantal geregistreerde partnerschappen eindigt in een echtscheiding dan wel beëindiging van het partnerschap. De gemiddelde duur van een huwelijk of geregistreerd partnerschap bedraagt op de scheidingsdatum bijna 15 jaar.

Figuur 1 Aandeel dat getrouwd is (incl. partnerschap)

²⁹ CBS | Bevolkingstrends mei 2016 | 04

³⁰ CBS Statline, Huwen, partnerschap; sluiting en ontbinding per maand, 28 december 2017

³¹ CBS Statline, Huwen, partnerschap; sluiting en ontbinding per maand, 28 december 2017

Scheiding van tafel en bed

Bij scheiding van tafel en bed blijven de echtgenoten volgens de Nederlandse wet met elkaar getrouwd. Echter, door scheiding van tafel en bed gelden bepaalde rechten en plichten die verbonden zijn aan het huwelijk niet meer. De gemeenschap wordt verdeeld, men heeft geen gezamenlijk bezittingen meer en men is niet meer aansprakelijk voor schulden die de ander na de scheiding van tafel en bed aangaat. De onderlinge onderhoudsplicht die volgt uit het huwelijk blijft na scheiding van tafel en bed bestaan.

Scheiding van tafel en bed vindt bijvoorbeeld om godsdienstige of financiële redenen plaats. Hoeveel huwelijken er eindigen door scheiding van tafel en bed, eventueel gevolgd door ontbinding van het huwelijk, is moeilijk te achterhalen. De inschatting is dat het om een gering aantal gaat. De scheiding van tafel en bed wordt vervolgens ingeschreven in het huwelijksvermogensregister.

Ongehuwd samenwonen

Op 1 januari 2017 woonden bijna 8,5 miljoen Nederlanders van 15 en ouder jaar samen. Daarvan waren er 6,5 miljoen gehuwd of hadden een geregistreerd partnerschap, ruim 1,9 miljoen mensen woonden ongehuwd met elkaar samen.³² Onduidelijk is hoeveel van deze mensen op basis van een notariële akte een samenlevingsovereenkomst hebben gesloten. Een samenlevingsovereenkomst kan relevant zijn voor de bepaling of de partner volgens de pensioenovereenkomst gezien wordt als partner.

Cijfers over hoeveel paren jaarlijks besluiten uit elkaar te gaan zijn lastig te achterhalen, omdat zij daarvoor geen formele registratie hoeven te doen.

Actualiteiten rondom trouwen en scheiden

Per 1 januari 2018 zijn de regels betreffende de gemeenschap van goederen veranderd.³³ Enkel het vermogen dat door echtgenoten gedurende het huwelijk is opgebouwd (en vermogen dat reeds voor aanvang van het huwelijk aan de echtgenoten gezamenlijk toebehoort), valt standaard in de gemeenschap. Het privévermogen van de echtgenoten vóór het huwelijk valt niet langer in de gemeenschap. Deze wijziging is niet relevant voor het ouderdomspensioen dat onder de Wvps valt, de Wvps ziet enkel op verdeling van ouderdomspensioen dat tijdens de huwelijkse periode is opgebouwd. Wel kunnen mensen hier afwijkende afspraken over maken. De wijziging kan aanleiding geven om het meenemen van de voorhuwelijkse periode bij bijzonder partnerpensioen te herzien. In paragraaf 5.7 wordt hier nader op ingegaan.

Tevens is het initiatiefwetsvoorstel Wet herziening partneralimentatie aanhangig in de Tweede Kamer, waarin de wettelijke bepalingen over partneralimentatie worden herzien.³⁴ Volgens de initiatiefnemers kan de partneralimentatie aangepast worden aan de ontwikkelingen in de samenleving ten aanzien van de opvattingen over de gewenste gevolgen van het huwelijk, de rol van de ouders na een scheiding, de mate waarin beide partners in staat moeten worden geacht zelf in hun levensonderhoud te kunnen voorzien en de ruime mogelijkheden die op de arbeidsmarkt bestaan voor mannen en vrouwen om door middel van werk een inkomen te verwerven.

³² CBS Statline. Personen in huishoudens naar leeftijd en geslacht, 1 januari, d.d. 19 januari 2018

³³ De Wet van 24 april 2017 tot wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek en de Faillissementswet teneinde de omvang van de wettelijke gemeenschap van goederen te beperken. Stb. 2017, 177.

³⁴ Kamerstukken II 2014/15, 34 231, nr. 2.

Op dit moment geldt er voor partneralimentatie een maximale periode van twaalf jaar, voorgesteld wordt om deze periode te verkorten tot een maximum van vijf jaar. Als hoofdregel geldt als termijn voor alimentatiebetaling de helft van de duur van het huwelijk met een maximum van 5 jaar.³⁵ Daarbij geldt dat het huwelijk 3 jaar moet hebben geduurd. Tevens is voorgesteld een vereenvoudiging van de berekeningssystematiek in de wet te verankeren.

4.2 Ontwikkelingen op de arbeidsmarkt

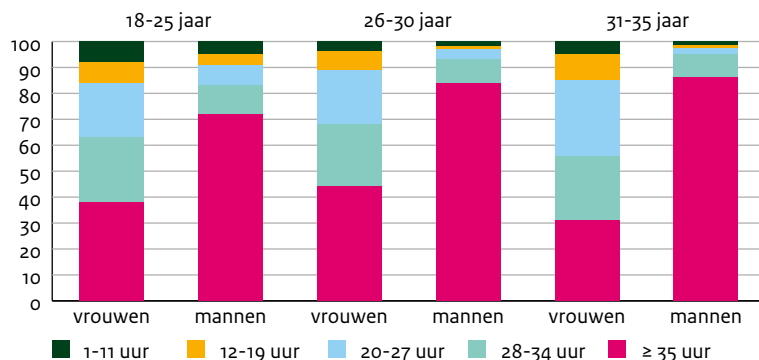
In de afgelopen 10 jaar is het aandeel hoogopgeleiden onder jonge vrouwen sterker gestegen dan onder mannen. Vrouwen volgen vaker dan mannen hogere typen onderwijs, vallen minder vaak voortijdig uit en studeren sneller af in het hoger onderwijs dan mannen. Vrouwen onder de 45 jaar zijn al enige tijd hoger opgeleid dan mannen.³⁶

De positie van deze groep vrouwen op de arbeidsmarkt is in verschillende opzichten echter nog altijd minder gunstig dan die van mannen. Dit is in de afgelopen tien jaar niet of nauwelijks veranderd: vrouwen werken minder vaak dan mannen en ze hebben vaker een deeltijdbaan.³⁷ Deze beide elementen beïnvloeden de economische zelfstandigheid van vrouwen en de opbouw van inkomen voor later.

Positie op de arbeidsmarkt

Uit onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau³⁸ blijkt dat de meeste verschillen in arbeidsmarkt- en financiële positie tussen vrouwen en mannen al op jonge leeftijd en aan het begin van hun loopbaan ontstaan. Kort na het verlaten van school werken jonge vrouwen (ook zonder kinderen) al vaker in deeltijd dan jonge mannen. 63% van de vrouwen en 30% van de mannen in de groep 18-25 jaar heeft een deeltijdbaan (minder dan 35 uur per week). Dit verschil neemt toe met de leeftijd: in de groep 31-35 jaar werkt 68% van de vrouwen en 13% van de mannen in deeltijd.³⁹ Dit is zichtbaar gemaakt in Figuur 2.

Figuur 2 Arbeidsduur per week van werkenden, naar geslacht en leeftijd⁴⁰

³⁵ Er zijn langere termijnen mogelijk, zoals in het geval van huwelijken met kinderen onder de 12 jaar (de termijn loopt dan tot aan bereiken van leeftijd van jongste kind van 12 jaar) en bij huwelijken langer dan 15 jaar en een alimentatiegerechtigde die ten hoogste 10 jaar jonger dan de AOW-leeftijd (termijn loopt tot aan het bereiken van de AOW-leeftijd).

³⁶ SCP | CBS Emancipatiemonitor 2016, hoofdstuk Onderwijs

³⁷ SCP | Werken aan de start, Jonge vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt, Den Haag, januari 2018

³⁸ SCP, Eerste treden op de arbeidsmarkt, Den Haag, januari 2017

³⁹ SCP | Werken aan de start, Jonge vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt, Den Haag, januari 2018

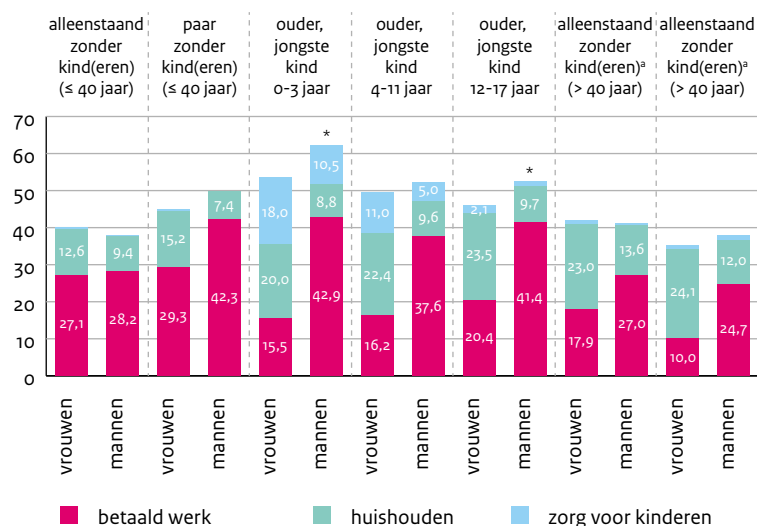
⁴⁰ SCP Eerste treden op de arbeidsmarkt, Den Haag, januari 2017, figuur 3.3

Verskil in tijdsbesteding tussen mannen en vrouwen

In het dagelijks leven is van gelijkheid in de tijdsbesteding van vrouwen en mannen veelal geen sprake. Van oudsher besteden mannen meer tijd aan betaald werk dan vrouwen en andersom zijn vrouwen meer tijd kwijt aan het huishouden en de zorg voor kinderen.⁴¹ Dit is geen specifiek Nederlands rollenpatroon, ook elders in de wereld is dit patroon zichtbaar. De afgelopen decennia worden de verschillen tussen mannen en vrouwen echter wel kleiner.

Uit Figuur 3 valt op te maken dat met name mannen en vrouwen met kinderen jonger dan 4 jaar beiden veel tijd besteden aan de zorg voor kinderen. Daarnaast laat Figuur 3 zien dat in traditionele gezinssamenstellingen mannen meer betaalde arbeid verrichten en vrouwen een groter deel van het huishouden en zorgtaken op zich nemen. Zolang dit verschil bestaat, zal er altijd een (financiële) afhankelijkheidsrelatie bestaan tussen de beide partners.

Figuur 3 Tijd besteed aan betaald werk, huishouden en de zorg voor kinderen⁴²

De traditionele rolverdeling is moeilijk te doorbreken. Als het gaat om de arbeidsverdeling houden ook jongeren nog veelal vast aan het traditionele rollenpatroon, waarbij de man meer betaalde arbeid verricht dan de vrouw. De huishoudelijke taken en de zorg voor kinderen zou volgens de jongeren meer evenwichtig verdeeld moeten worden, hoewel ook hier nog vrij veel traditionele denkbeelden te zien zijn. De rolverdeling in het ouderlijk huis speelt een rol bij de opvattingen van jongeren.⁴³

Taakverdeling bij minder traditionele gezinssamenstellingen

In de Nederlandse samenleving zijn ook minder traditionele gezinsvormen aanwezig, waarbij bijvoorbeeld sprake is van partners van gelijk geslacht. Naar schatting voelt 4% tot 7% van de Nederlandse bevolking zich enkel of ook tot seksegenoten aangetrokken. Ongeveer de helft van deze groep woont samen met een partner. De taakverdeling tussen stellen van gelijk geslacht is minder traditioneel. Uit onderzoek komt het beeld naar voren dat stellen van gelijk geslacht betaalde en onbetaalde arbeid meer gelijk verdelen dan heteroseksuele stellen.⁴⁴

⁴¹ SCP, Met het oog op de tijd, Den Haag, november 2013

⁴² SCP, Met het oog op de tijd, Den Haag, november 2013, figuur 3.3.

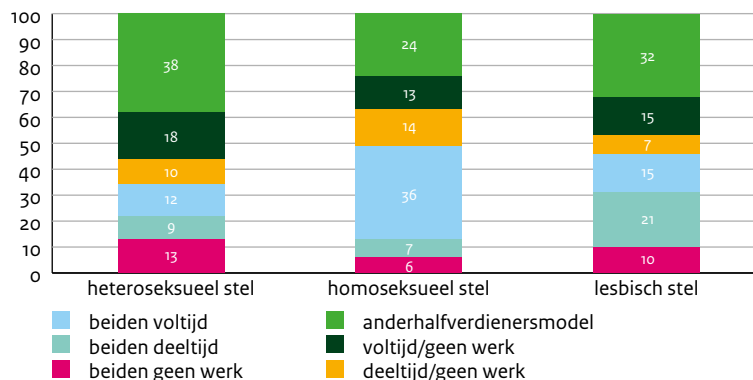
⁴³ CBS, Opvattingen van jongeren over de taakverdeling tussen man en vrouw, Den Haag, 2016|03

⁴⁴ SCP, Gelijk verdeeld?, Den Haag, juni 2017

Verschillende verdientypen

Figuur 4 laat het verschil in verdientypes zien in relatie tot verschillende huishoudtypes. Opvallend is dat in een relatie tussen mannen van gelijk geslacht er aanzienlijk vaker door beide partners voltijds gewerkt wordt. Verder werken beide vrouwen binnen een lesbische relatie vaker allebei in deeltijd.

Figuur 4 Verdientypen, onderverdeeld naar huishoudtype⁴⁵

Wanneer Figuur 4 nader bekeken wordt kan geconcludeerd worden dat in een heteroseksuele relatie in 66 procent van de situaties een financiële afhankelijkheid bestaat van de ene partner ten opzichte van de andere partner. Namelijk in de situatie dat er sprake is van een anderhalfverdienersmodel, voltijd/geen werk of deeltijd/geen werk. Bij een homoseksueel of lesbisch stel is in 51 procent respectievelijk 54 procent van de situaties mogelijk sprake van financiële afhankelijkheid.

Economische zelfstandigheid

Economische zelfstandigheid houdt in dat iemand door een arbeidsinkomen in het eigen levensonderhoud kan voorzien. Iemand wordt als economisch zelfstandig beschouwd als hij of zij minimaal 70% van het wettelijke netto minimumloon verdient.⁴⁶ Dit komt in 2017 neer op een netto maandinkomen van ongeveer € 985,-. Het is goed om zich te realiseren dat niet iedereen met betaald werk ook daadwerkelijk economisch zelfstandig is.

Ten opzichte van 2005, toen 46% van de vrouwen tussen 20 en 65 jaar economisch zelfstandig was, is de economische zelfstandigheid van vrouwen gegroeid. In 2015 kon meer dan de helft van de vrouwen in diezelfde leeftijdsgroep zichzelf financieel onderhouden. Van de Nederlandse vrouwen van 25 tot 35 jaar is inmiddels bijna twee derde economisch zelfstandig. Mannen in de leeftijd 25 tot 35 jaar zijn met bijna 80%, vaker economisch zelfstandig dan vrouwen. Vrouwen met een niet-westerse migratieachtergrond zijn beduidend minder vaak economisch zelfstandig dan autochtone vrouwen, vrouwen met een Surinaamse migratieachtergrond vormen hierop een uitzondering.⁴⁷

In het Nederlandse emancipatiebeleid is het vergroten van de economische zelfstandigheid van vrouwen een van de kerndoelen. Vrouwen zouden hierdoor minder afhankelijk zijn van hun partner of een uitkering.

⁴⁵ SCP, *Gelijk verdeeld?*, Den Haag, juni 2017, figuur 4.1.

⁴⁶ *Emancipatiemonitor 2016*, kader 7.8 Economische zelfstandigheid, pag. 159

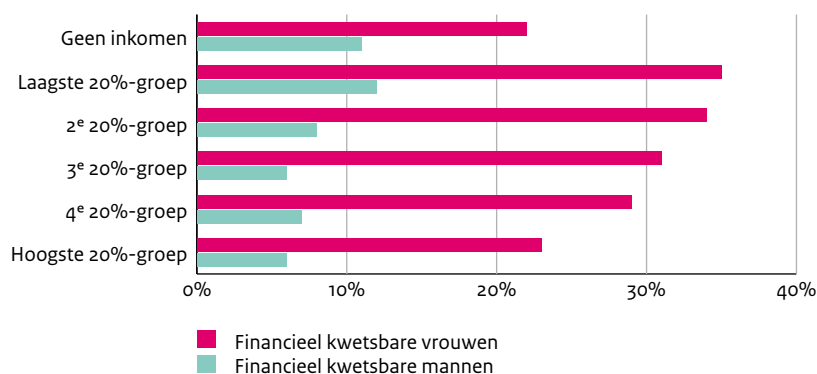
⁴⁷ In 2015 was van de Surinaamse vrouwen van 20 tot 65 jaar 52% economisch zelfstandig. Dat is weliswaar minder vaak dan autochtone vrouwen (58%), maar onder vrouwen met een Turkse en Marokkaanse migratieachtergrond zijn de percentages beduidend lager. Zij hebben naar verhouding ook de laagste arbeidsdeelname. (<https://www.ocwincijfers.nl/emancipatie/participatie-van-vrouwen/economische-zelfstandigheid>)

Financiële kwetsbaarheid in relatie tot de gezinssituatie

Van alle werkende vrouwen is ongeveer 50% moeder. Het percentage financieel kwetsbare vrouwen dat moeder is, is daaraan met 47% nagenoeg gelijk. Het verschil tussen werkende mannen die vader zijn en financieel kwetsbare mannen die vader zijn is veel groter: 46% versus 21%. Het man-vrouw verschil bij financieel kwetsbaren in de gezinssituatie manifesteert zich vooral bij de (gehuwd) samenwonenden.⁴⁸

Financieel kwetsbare werkenden die gehuwd zijn of samenwonen zijn deels afhankelijk van het inkomen van hun partner. Bij een laag inkomen van de partner komt financiële kwetsbaarheid bij vrouwen vaker voor dan bij een hoger inkomen. Circa een derde van de werkende vrouwen met een partner die een inkomen in de laagste inkomensgroepen heeft, is financieel kwetsbaar. Heeft de partner een hoog inkomen dan is dat een kwart. Een verklaring hiervoor is dat partners vaak een vergelijkbaar opleidingsniveau hebben en een hoger opleidingsniveau vooral bij vrouwen samengaat met meer economische zelfstandigheid. Bij mannen speelt de inkomenspositie van de partner een veel kleinere rol in hun economische zelfstandigheid.⁴⁹

Figuur 5 Aandeel financieel kwetsbare werkenden (20 – 64 jaar) met partner naar inkomensgroep⁵⁰

Werkende vrouwen zijn overigens vaker financieel kwetsbaar dan werkende mannen. Dit is voor een groot deel te verklaren doordat mannen vaker voltijd werken en vrouwen vaker in deeltijd. Financieel kwetsbare mannen zijn vaak jong of ze werken als zelfstandige.

Economische zelfstandigheid na een scheiding

Vrouwen die in de periode 2012 – 2014 scheidden leden een koopkrachtverlies van bijna 25 procent. Bij mannen bedroeg het koopkrachtverlies slechts 0,2 procent. Relatief gezien gaan economisch zelfstandige vrouwen er door een scheiding meer op achteruit dan niet-economisch zelfstandige vrouwen. Dit komt doordat economische zelfstandigheid van de vrouw doorgaans samengaat met een hoger inkomen van de partner (zie hiervoor ook figuur 2). Het wegvallen van het inkomen van de partner raakt economisch zelfstandige vrouwen dus relatief hard. Economisch zelfstandige mannen gaan er bij een scheiding in koopkracht vaak op vooruit.⁵¹

⁴⁸ CBS Sociaaleconomische trends, Wel werk, maar niet economisch zelfstandig, juni 2015|08

⁴⁹ CBS Sociaaleconomische trends, Wel werk, maar niet economisch zelfstandig, juni 2015|08

⁵⁰ CBS Sociaaleconomische trends, Wel werk, maar niet economisch zelfstandig, juni 2015|08, pag. 6

⁵¹ CBS, Trends in financiële gevolgen van een echtscheiding voor man en vrouw, Den Haag, 2017 | 03

Na een scheiding kan een deel van het inkomen van de minst verdienende ex-partner uit partneralimentatie bestaan. In 2013 ontving ongeveer 16 procent van de gescheiden vrouwen partneralimentatie. Dat betekent dat in 84 procent van de scheidingen in 2013 de vrouw geen partneralimentatie ontving. Bij 1 procent van de echtscheidingen wordt alimentatie toegewezen aan de man.⁵² De alimentatiebijdragen kunnen flink uiteenlopen, afhankelijk van de behoefte aan alimentatie en de draagkracht van de alimentatieplichtige. Een rechter bepaalt de hoogte van de alimentatie. Ongeveer één op de drie vrouwen kreeg per maand 400 euro of minder en bijna één op de vijf vrouwen kreeg 1.600 euro of meer per maand. Gemiddeld ontving een gescheiden vrouw in 2013 een bedrag van € 980,- aan partneralimentatie.

Invloed op het ouderdomspensioen

In de afgelopen 15 jaar is het percentage vrouwen met een eigen aanvullend ouderdomspensioen gestegen. Uit het CBS-rapport Welvaart in Nederland⁵³ blijkt dat in 2014 62 procent van de vrouwen met AOW een aanvullend ouderdomspensioen had, ten opzichte van 50 procent in 2000. Het verschil met mannen met AOW is echter nog groot. In 2014 had 93 procent van de mannen met AOW aanvullend ouderdomspensioen.⁵⁴

Ook qua hoogte blijft het ouderdomspensioen van vrouwen achter bij dat van mannen. De inkomensachterstand vertaalt zich direct door in de hoogte van het aanvullend pensioen. In 2014 ontvingen vrouwen gemiddeld € 8.700,- bruto aanvullend pensioen per jaar, terwijl mannen gemiddeld het dubbele ontvingen. Ondanks dat gehuwde of samenwonende vrouwen vaker pensioen opbouwen dan vroeger, is bij deze groep het verschil met mannen juist groter geworden als het gaat om de hoogte van het ouderdomspensioen. Het aanvullend ouderdomspensioen van vrouwen met een partner bedroeg in 2000 nog 38 procent van dat van de mannen, in 2014 bedroeg dat nog maar 34 procent.⁵⁵

4.3 Ontwikkelingen in de pensioensfeer

Ontwikkelingen in de pensioensfeer, die mogelijk invloed kunnen hebben op de werking van de Wvps, hebben betrekking op de stijging van de AOW-leeftijd, een verschuiving in het soort pensioenovereenkomst, de opkomst van ZZP'ers zonder tweede pijler pensioen en veranderingen in het partnerpensioen.

Stijging van de AOW-leeftijd

Vanaf 1 januari 2013 is de AOW-leeftijd stapsgewijs verhoogd. De AOW-leeftijd gaat in stappen omhoog naar 66 jaar in 2018 en 67 jaar in 2021. Vanaf 2022 is de AOW-leeftijd gekoppeld aan de levensverwachting. In 2022 is de AOW-leeftijd vastgesteld op 67 jaar en 3 maanden. In 2023 blijft de AOW-leeftijd 67 jaar en 3 maanden.

De AOW-leeftijd is niet meer voor iedereen gelijk. Indien er een leeftijdsverschil bestaat tussen ex-partners kan een verhoging van de AOW-leeftijd, vaak het moment waarop mensen het aanvullend pensioen ook tot uitkering willen krijgen, ertoe leiden dat de ingang van het verevende pensioen minder goed aansluit bij de pensioendatum van de ex-partner die jonger of ouder is en daardoor mogelijk een andere AOW-leeftijd heeft.

⁵² CBS Statline, Maandelijks partneralimentatie aan vrouw, 2001 – 2013, d.d. 24 oktober 2014

⁵³ CBS, Welvaart in Nederland 2016, Den Haag, 2016

⁵⁴ CBS Welvaart in kaart 2016, figuur 3.1.2 AOW'ers met aanvullend pensioen (blz. 48).

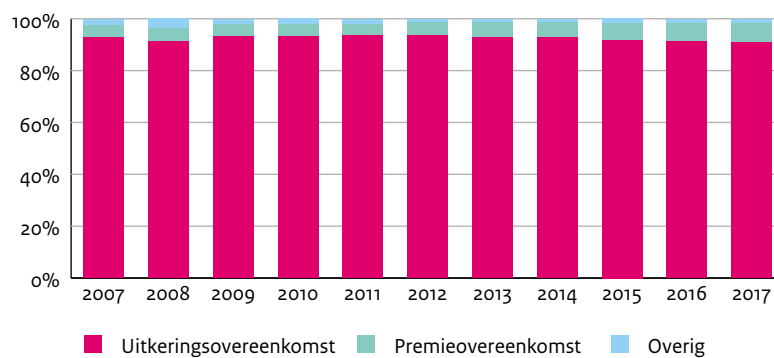
⁵⁵ CBS Welvaart in kaart 2016, figuur 3.1.3 Gemiddeld aanvullend pensioen AOW'ers (blz. 48).

Ontwikkelingen in pensioenovereenkomsten

De Pensioenwet definieert in artikel 10 drie pensioenovereenkomsten, te weten een uitkeringsovereenkomst, kapitaalovereenkomst en een premieovereenkomst. Er zijn nauwelijks pensioenregelingen met het karakter van een kapitaalovereenkomst, daarom valt de kapitaalovereenkomst in Figuur 6 in de groep overig, waar bijvoorbeeld ook spaarsystemen en combinaties van soorten regelingen onder vallen.

Uit gegevens van De Nederlandsche Bank (DNB) blijkt dat de overgrote meerderheid van deelnemers een uitkeringsovereenkomst heeft. Er is echter een kleine groei waarneembaar in het percentage deelnemers dat deelneemt in een premieovereenkomst.

Figuur 6 Procentuele verdeling van deelnemers per soort pensioenovereenkomst⁵⁶

Bij bedrijven met relatief weinig werknemers (minder dan 500) is een premieovereenkomst, waarbij werknemers een individueel pensioenpotje hebben, populair. Meer dan tweederde van deze kleinere bedrijven heeft een premieovereenkomst gesloten met zijn werknemers.⁵⁷ In sectoren waar vakbonden een grotere rol hebben en waar cao's worden gesloten, komen vaker uitkeringsovereenkomsten voor. Op dit moment heeft nog zo'n 90 procent van alle werknemers met een pensioenregeling een uitkeringsovereenkomst. De verwachting is dat in de toekomst meer premieovereenkomsten gesloten zullen worden.

Ontwikkelingen in het partnerpensioen

Het nabestaandenpensioen omvat zowel het partnerpensioen als het wezenpensioen. In het kader van de Wvps is alleen het partnerpensioen op opbouwbasis relevant. Het wezenpensioen blijft bij een scheiding buiten de verdeling van het pensioen en blijft daarmee beschikbaar ten gunste van eventuele kinderen. Vrijwel alle pensioenregelingen voorzien, in ieder geval bij overlijden tijdens het dienstverband, in een partnerpensioen.

Veel pensioenregelingen zijn na 1995 overgegaan van een partnerpensioen op opbouwbasis naar een partnerpensioen op risicobasis.⁵⁸ Een partnerpensioen op risicobasis houdt in dat er alleen een partnerpensioen is verzekerd, zolang de werknemer in dienst is bij zijn werkgever. Na einde van het dienstverband is er dan in principe geen dekking meer voor het partnerpensioen. Dit is anders bij een partnerpensioen op opbouwbasis, waar daadwerkelijk een bedrag aan partnerpensioen wordt opgebouwd ten behoeve van een partner. Er is in dat geval ook na einde van het dienstverband een dekking voor partnerpensioen.

⁵⁶ DNB Statistiek, Tabel 8.11 Typen pensioenregelingen, laatst bijgewerkt op 21 september 2017

⁵⁷ <https://fd.nl/economie-politiek/1192423/premiepensioenen-populair-bij-kleine-en-jonge-bedrijven>

⁵⁸ SEO Onderzoek Evaluatie Wet verevening pensioenrechten bij scheiding 2007.

Naast de verandering in de wijze waarop het partnerpensioen wordt verzekerd, is in een aantal pensioenregelingen ook ingegrepen in de hoogte van het partnerpensioen. Van oudsher bedroeg het partnerpensioen in werknemerspensioenregelingen 70% van het te bereiken ouderdompensioen. In een aantal pensioenregelingen is het niveau van het partnerpensioen neerwaarts bijgesteld.⁵⁹

Verder hebben wijzigingen in fiscale regelgeving in 2014 en 2015 geleid tot een verlaging van de jaarlijkse opbouw van zowel ouderdoms- als partnerpensioen en aftopping van het pensioengevend inkomen op € 103.317,- (niveau 2017). Deze aftopping heeft ook een verlaging van het partnerpensioen voor de groep die meer dan dat bedrag verdient tot gevolg.

Een tegengestelde richting is recentelijk echter ook zichtbaar, in die zin dat sociale partners ongeveer 30% van de versobering (premiëvrijval) elders binnen de pensioenregeling hebben gecompenseerd, bijvoorbeeld door verhoging van het partnerpensioen dan wel omzetting van partnerpensioen op risicobasis naar opbouwbasis.⁶⁰

Partnerpensioen in relatie met scheidingen

Bij scheiding heeft de ex-partner, wanneer er sprake is van een partnerpensioen op opbouwbasis, op basis van de Pensioenwet recht op het tot de scheidingsdatum opgebouwde partnerpensioen, tenzij de ex-partners afwijkende afspraken maken. Het partnerpensioen dat wordt afgescheiden, wordt het bijzonder partnerpensioen genoemd. Dit is een zelfstandig recht voor de ex-partner. Het bijzonder partnerpensioen wordt bij overlijden van de deelnemer in mindering gebracht op het reguliere partnerpensioen. Hierdoor wordt het reguliere partnerpensioen voor een eventuele toekomstige partner lager.

Indien er ten tijde van de scheiding een partnerpensioen op risicobasis is verzekerd, dan is er voor de ex-partner geen recht op een bijzonder partnerpensioen. Er is namelijk geen opgebouwd recht dat afgescheiden kan worden. De deelnemer behoudt daarmee het volledige recht op partnerpensioen op risicobasis voor een eventuele toekomstige partner.

Uitruilmogelijkheden van partnerpensioen

Als de pensioenregeling een partnerpensioen op opbouwbasis heeft, bouwen alle deelnemers in die pensioenregeling partnerpensioen op. Ook de deelnemers die geen partner hebben of deelnemers die een partner hebben met een eigen inkomen en daardoor geen behoefte hebben aan een partnerpensioen. Op de pensioendatum kan het opgebouwde partnerpensioen uitgeruild worden tegen een hoger ouderdompensioen.⁶¹ Indien de deelnemer een partner heeft, moet de partner akkoord gaan met het uitruilen van het partnerpensioen. Deze instemming is te verklaren vanuit het feit dat het partnerpensioen oorspronkelijk bedoeld is als vervangend inkomen voor de partner bij overlijden van de deelnemer. Het bijzonder partnerpensioen kan overigens nooit gebruikt worden voor de verhoging van ouderdompensioen, ook niet met instemming van de ex-partner.

⁵⁹ E.M.F. Schols-Van Oppen 2009, *De franchise in pensioenregelingen (diss.)*.

⁶⁰ Kamerstukken II 2014/15, 32 043, nr. 255 (bijlage nr. 2015Do8429) Rapport van De Nederlandsche Bank over het onderzoek naar de evenwichtige belangenafweging bij de vaststelling van de pensioenpremies voor 2015.

⁶¹ Artikel 60 Pensioenwet

Kleine pensioenaanspraken

In de Wvps is een grens opgenomen waaronder geen verevening plaatsvindt.⁶² Indien op het moment van scheiding het deel van het ouderdomspensioen voor de vereveningsgerechtigde onder de afkoopgrens⁶³ komt, vindt er geen verevening plaats. Concreet betekent dit dat er sprake moet zijn van een aanspraak op ouderdomspensioen van ongeveer € 950,- bruto per jaar om voor verevening in aanmerking te komen. Voor de toekomst wordt voorzien dat er steeds minder kleine ouderdomspensioenen zullen zijn. Dit houdt verband met de Wet waardeoverdracht klein pensioen.⁶⁴ Pensioenuitvoerders krijgen het recht om kleine ouderdomspensioenen over te dragen naar de nieuwe pensioenuitvoerder waar de gewezen deelnemer actief pensioen opbouwt. Zo kunnen kleine ouderdomspensioenen aangroeien en niet meer tussentijds worden afgekocht. Een hoger ouderdomspensioen leidt vaker tot verevening, omdat hierbij een ouderdomspensioen voor de vereveningsgerechtigde boven de afkoopgrens tot stand kan komen.

4.4 Samenvattend

Een aantal maatschappelijke trends is van betekenis voor de meerwaarde van de Wvps in de huidige samenleving. De afgelopen jaren is het percentage vrouwen met een eigen aanvullend ouderdomspensioen gestegen. De stijging komt met name op het conto van gehuwde of samenwonende vrouwen, zij hebben sinds 2000 vaker een ouderdomspensioen opgebouwd. De hoogte van het ouderdomspensioen van vrouwen blijft echter achter bij dat van mannen. Een relatief laag inkomen, voornamelijk door deeltijdwerk, leidt tot een lager aanvullend ouderdomspensioen. De meeste verschillen in arbeidsmarktpositie tussen jonge vrouwen en mannen doen zich al aan het begin van hun loopbaan voor. Kort na het verlaten van school werken jonge vrouwen al vaker in deeltijd dan jonge mannen. Het opleidingsniveau is hierbij van belang. De verschillen zijn het grootst onder MBO'ers, slechts een kwart van deze vrouwen werkt fulltime.

Een andere ontwikkeling is dat het aantal situaties waarin de Wvps van toepassing is afneemt, omdat steeds meer mensen ongehuwd samenwonen. De Wvps is op hen niet van toepassing. In 1995 woonde bijna 16 procent van alle paren ongehuwd samen, inmiddels is 23 procent van de paren niet gehuwd of geregistreerd als partners. In 2060 zal naar verwachting één op de drie paren niet gehuwd zijn.

Ook in de pensioensfeer doen zich voor de Wvps relevante ontwikkelingen voor. Zo groeit het aantal deelnemers dat deelneemt aan een premiereregeling iets ten opzichte van het aantal deelnemers in een uitkeringsovereenkomst. De verwachting is dat deze groei zich in de toekomst zal voortzetten. Bij de inwerkingtreding van de Wvps was de premiereregeling nog een relatief onbekende pensioenregeling, de wet is daardoor niet goed toepasbaar op premiereregelingen. De stijging van de AOW-leeftijd laat zien dat de afhankelijkheid op pensioengebeid van de ex-partner na scheiding nog bezwaarlijker kan worden als er sprake is van een leeftijdsverschil. De AOW-leeftijd is namelijk niet meer voor iedereen dezelfde.

Een andere ontwikkeling is dat het aantal situaties waarin de Wvps van toepassing is afneemt, omdat steeds meer mensen ongehuwd samenwonen. De Wvps is op hen niet van toepassing. In 1995 woonde bijna 16 procent van alle paren ongehuwd samen, inmiddels is 23 procent van de paren niet gehuwd of geregistreerd als partners. In 2060 zal naar verwachting één op de drie paren niet gehuwd zijn.

⁶² Artikel 3, lid 3 Wvps

⁶³ Artikel 66, lid 1 Pensioenwet, 467,89 per jaar (bedrag 2017)

⁶⁴ Kamerstukken II 2017/18, 34 765, nr. 2.

5

Gesignaleerde knelpunten uit de praktijk

Ten behoeve van deze tweede evaluatie van de Wvps is aan de bij pensioenverevening betrokken partijen verzocht inzicht te geven in eventuele knelpunten die zij in de praktijk ervaren. In de ideale situatie, voor zover daar bij een scheiding sprake van kan zijn, maken de ex-partners tijdens de scheiding een bewuste keuze over de verdeling van het opgebouwde ouderdomspensioen en laten dit hierna snel aan de betrokken pensioenuitvoerder(s) weten. In de praktijk blijkt dit proces een aantal knelpunten te bevatten.

5.1 Beperkt gebruik van de wet

Op grond van een aantal recente onderzoeken naar pensioenverevening bij scheiding⁶⁵ en na bredere navraag hierover bij pensioenuitvoerders, lijkt bij dertig tot vijftig procent van het aantal scheidingen pensioenverevening via de pensioenuitvoerder(s) te zijn geregeld. Uit navraag bij pensioenuitvoerders blijkt dat bij gemiddeld 3 van de 100 bij hen gemelde scheidingen het ouderdomspensioen via conversie wordt gesplitst. Afwijkingen van de standaard 50-50 verdeling vinden, buiten het afzien van verevening, nauwelijks plaats.

Uit onderzoek onder gescheiden vrouwen⁶⁶ blijkt dat een kleine dertig procent zegt dat er wederzijds afstand is gedaan van aanspraken op elkaars opgebouwde pensioenaanspraken. Bij 36 procent van de gescheiden vrouwen is niet bekend dat voor het pensioen iets geregeld moest worden. Leeftijd lijkt relevant bij de keuze om te verevenen of afstand te doen van het recht op een deel van het pensioen van de ander. Jongere vrouwen doen vaker afstand van het recht op elkaars pensioen en maken minder vaak gebruik van verevening dan vrouwen rond de pensioenleeftijd.

In de wet is dus weliswaar het recht op pensioenverdeling goed vastgelegd, maar de werking van de wet kan in de praktijk beter. Enerzijds kan die verbetering gezocht worden in het vergroten van de bekendheid van de wet (zie paragraaf 5.4), anderzijds kan gekeken worden naar de opzet van de wet zelf. In de huidige systematiek moet de vereveningsgerechtigde het recht op verdeling actief regelen bij de betrokken pensioenuitvoerder(s). De vereveningsgerechtigde verkrijgt dus niet automatisch het pensioendeel waar recht op bestaat uitbetaald.

In situaties waar ex-partners afzien van verevening, is bewust een (gezamenlijke) keuze gemaakt om het ouderdomspensioen niet te verdelen. In de situatie waarbij geen of te laat een mededelingsformulier wordt ingestuurd, terwijl er misschien wel afspraken over pensioenverdeling zijn gemaakt, moet de vereveningsgerechtigde in veel gevallen⁶⁷ het recht zelf gaan ophalen bij de ex-partner. Voor optimalisering van dit proces kan naar de gedragseconomie gekeken worden.

⁶⁵ TNS NIPO (juni 2016), Pensioenverevening bij scheiding – Waarom kiezen deelnemers niet bewust, Stichting Pensioenregister (2017), Doelgroepenonderzoek – Gescheiden vrouwen, Wijzer in geldzaken (2016), Pensioenmonitor 2016 en Aanvullend onderzoek over de verdeling van het pensioen na een scheiding

⁶⁶ Stichting Pensioenregister (2017), Doelgroepenonderzoek – Gescheiden vrouwen

⁶⁷ Sommige pensioenuitvoerders werken wel mee aan pensioenverdeling ook als het mededelingsformulier te laat wordt ingestuurd.

Gedragseconomie

In 2014 heeft de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) het adviesrapport *Met kennis van gedrag beleid maken* gepubliceerd⁶⁸. In dit rapport gaat de WRR in op de vraag wat de relevantie en mogelijkheden zijn van nieuwe gedragswetenschappelijke kennis voor de beleidsvorming door de rijksoverheid. De WRR schrijft dat in de afgelopen jaren in de gedragseconomie en de sociale psychologie belangrijke kennis ontwikkeld is over hoe mensen kiezen. Enkele bevindingen zijn dat mensen gevoelig zijn voor allerhande *biases* (systematische vertekeningen van de werkelijkheid) bij het verwerken van informatie en het nemen van beslissingen, moeite hebben rekening te houden met de lange termijn, zich veel aantrekken van wat *andere* mensen doen, en vaak onbewust worden beïnvloed door de wijze waarop keuzes worden voorgelegd en door factoren in de omgeving.

De WRR schrijft dat het veel verschil kan maken welke optie als 'default' (standaard) is gekozen. Vanwege een zekere systematiek en voorspelbaarheid is het in principe mogelijk op deze afwijkingen te anticiperen en ze te benutten voor gedragsbeïnvloeding.

Default bias

Met default wordt de standaard bedoeld, de uitkomst als iemand niets doet. In de Wvps is het recht op verevening de standaard, maar als de gewezen partners niet handelen (het mededelingsformulier niet binnen 2 jaar na de scheiding opsturen) gebeurt er feitelijk niets. Het recht op uitbetaling van het verevende ouderdomspensioen gaat niet automatisch goed. Thaler en Sunstein⁶⁹ beschrijven dat veel mensen kiezen voor de optie die de minste inspanning vergt of de minste weerstand oproept. De default bias houdt in dat we de neiging hebben om te blijven bij, of te kiezen voor de standaardoptie. Het toepassen of aanpassen van een default is daarmee een effectief middel bij keuzearchitectuur, om te zorgen dat het voor de meerderheid goed geregeld is en/of de meest kwetsbaren helpt. Gedacht kan worden aan het effect van het aanpassen van een nee-tenzij systeem (opt-in) in een ja-tenzij systeem (opt-out).

Een alternatief voor een default is mensen dwingen een actieve keuze te maken. Actief keuzes maken daagt mensen uit na te denken over belangrijke beslissingen en zo uitstelgedrag te voorkomen. Actief keuzes maken kost meer tijd en vraagt vervolgens actie om de keuze kenbaar te maken. Carroll, Choi, Laibson, Madrian en Metrick⁷⁰ beschrijven dat het optimaal is om actieve keuzes te maken als mensen een sterke neiging tot uitstellen hebben en spaarvoorkeuren sterk heterogeen zijn. Financiële ongeletterdheid leidt dan tot een voorkeur voor een default. Carrol, Choi, Laibson, Madrian en Metrick concluderen dat actief keuzes maken een interessant maar onvoldoende alternatief is voor het gebruik van een default.

⁶⁸ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Met kennis van gedrag beleid maken*, Den Haag 2014

⁶⁹ Thaler, R.H. en Sunstein, C.R. (2008), *Nudge – Improving decisions about Health, Wealth and Happiness*

⁷⁰ Carroll, G., J. Choi, D. Laibson, B. Madrian en A. Metrick (2009), *Optimal defaults and active decisions*, *Quarterly Journal of Economics* 124, 1639–1676 (https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/4686776/Laibson_OptimalDefaults.pdf?sequence=2)

Toegepast op de Wvps zou voor een dwingende actieve keuze gezocht moeten worden naar een moment waarop die keuze zou moeten worden gemaakt, voordat het proces vervolgd kan en mag worden. Een echtscheiding wordt altijd door een rechtbank uitgesproken, bij het beëindigen van een geregistreerd partnerschap is een rechtbank niet altijd betrokken. Naast ontbinding van een geregistreerd partnerschap door een rechter kan onder voorwaarden ook sprake zijn van een beëindiging met wederzijds goedvinden. Het indienen van het verzoek om echtscheiding of ontbinding van het geregistreerd partnerschap bij de rechtbank is daarmee geen geschikt moment om een actieve keuze te eisen van de ex-partners, omdat daarmee niet alle scheidende mensen bereikt worden. Er lijkt dus geen werkbaar moment te bestaan voor de dwingende keuze.

De betrokkenheid van een advocaat of notaris blijkt in de praktijk nog niet altijd te leiden tot (goede) afspraken over pensioenverdeling. Dit moet verbeterd worden. Daarmee lijkt een controlerende rol van een advocaat of notaris voor afspraken over de verdeling van pensioen geen logische keuze. Een echtscheiding is definitief als de echtscheidingsuitspraak van de rechter is ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand, dit geldt eveneens voor de beëindiging van een geregistreerd partnerschap. De ambtenaar die hier verantwoordelijk voor is, is het laatste tussenstation voordat de scheiding of beëindiging van het geregistreerd partnerschap definitief wordt. Van deze ambtenaar kan echter niet verlangd worden een check te doen op de aanwezigheid van afspraken over pensioenverdeling, dit gaat zijn taak te buiten.⁷¹

Een eenvoudige aanpassing van de Wvps kan zijn om een pensioenuitvoerder binnen een bepaalde periode proactief te laten overgaan tot verdeling van het ouderdomspensioen zodra er een bericht van scheiding binnen komt via de Basisregistratie Personen. De betrokkenen kunnen binnen die bepaalde periode aangeven dat zij de verdeling niet willen (opt-out) of dat zij een afwijkende afspraak over de verdeling van het ouderdomspensioen hebben gemaakt.

5.2 Conversie als standaard

Al in de eerdere evaluatie uit 2007 is onderzocht of verevening van de pensioenaanspraken nog wel de meest voor de handliggende standaard wijze is van verdeling van pensioenaanspraken bij scheiding. Destijds zag het kabinet geen redenen om de standaard verdeling aan te passen.⁷²

Met het oog op de ontwikkelingen van de afgelopen jaren, zoals ook toegelicht in hoofdstuk 4, is onderzocht of de in de wet opgenomen standaardverdeling van verevening nog wel past bij de hedendaagse maatschappij. De wijziging in de systematiek van de AOW-leeftijd kan bijvoorbeeld tot een andere afweging over de standaardregeling kunnen leiden. Nu de AOW-leeftijd niet meer standaard 65 jaar is, kan een leeftijdsverschil tussen ex-partners bij scheiding problematischer worden. De leeftijd waarop beide ex-partners een AOW-uitkering zullen ontvangen kan namelijk uiteen lopen. Dit betekent dat de afhankelijkheid van de vereveningsgerechtigde van de beslissingen van de ex-partner, onder andere over de ingangsdatum van het ouderdomspensioen, zwaarder kan gaan wegen. Bij conversie van het ouderdomspensioen is geen sprake van de hiervoor geschetste afhankelijkheid van de ex-partner. De vereveningsgerechtigde kan zelf keuzes maken ten aanzien van bijvoorbeeld de ingangsdatum van het pensioen, hoog/laag constructies of een variabele pensioenuitkering.

⁷¹ Met betrekking tot de overeenkomst inzake de beëindiging in art. 1:80d BW is opgenomen dat deze de verevening of verrekening van pensioenrechten dient te bevatten, echter niet op straffe van nietigheid. De ambtenaar zal de overeenkomst niet inhoudelijk controleren (Burgerzaken en Recht, 1997, blz. 144).

⁷² Kamerstukken II, 2008/09, 29 481, nr. 19, blz. 12

Voor- en nadelen van conversie

Als ex-partners bij scheiding kiezen voor conversie, betekent dit dat de pensioenband tussen de ex-partners definitief wordt verbroken. De ex-partner krijgt een eigen aanspraak op ouderdomspensioen dat voor de uitkering niet langer afhankelijk is van het in leven zijn van de vereveningsplichtige. Dat betekent ook dat beide ex-partners beter in staat zijn om een financiële planning te maken. De geconverteerde pensioenaanspraak is bij beide ex-partners zichtbaar op het uniform pensioenoverzicht en op mijnpensioenoverzicht.nl. Bij verevening is dit meestal niet het geval. Bij de vereveningsgerechtigde is het voorwaardelijk recht op ouderdomspensioen bij verevening veelal niet zichtbaar op het uniform pensioenoverzicht. De vereveningsplichtige ziet daardoor een te hoge pensioenaanspraak op het uniform pensioenoverzicht, omdat het verevende deel voor de ex-partner daarin nog is opgenomen.

Bij conversie heeft de vereveningsgerechtigde meer zeggenschap over het geconverteerde ouderdomspensioen dan over een recht op uitbetaling bij verevening. De vereveningsgerechtigde kan er bijvoorbeeld per 1 maart 2018 voor kiezen om het geconverteerde ouderdomspensioen naar een eigen pensioenregeling over te dragen indien de pensioenregeling daarin voorziet.

De keerzijde van conversie is dat de aanspraak op ouderdomspensioen van de vereveningsplichtige definitief aangepast wordt. In tegenstelling tot de situatie bij verevening leidt overlijden van de vereveningsgerechtigde bij conversie nu niet meer tot een toename van het ouderdomspensioen van de vereveningsplichtige. Onderzocht is welke (financiële) consequenties er voor beide ex-partners zijn. Omdat iedere scheidingscasus anders is, is het moeilijk om in algemene zin iets te zeggen over de financiële consequenties van een conversie. Het Actuarieel Genootschap heeft daarom enkele varianten uitgewerkt.

In het memo van het Actuarieel Genootschap worden tabel 2 vijf verschillende situaties doorgerekend: de huidige situatie (variant 1), een verdeling volgens Boon/Van Loon (variant 2), verevend ouderdomspensioen over de hele deelnemersperiode (variant 3), bijzonder partnerpensioen enkel over de huwelijkse periode (variant 4), en verevend ouderdomspensioen gebaseerd op de verhouding tussen huwelijkse periode en deelnemersperiode (variant 5). Uit de vergelijking blijkt dat qua waarde vooral variant 3 voor een mannelijke deelnemer afwijkt van de huidige situatie (variant 1). Voor een vrouwelijke deelnemer is dat juist variant 2 (uitgangspunt is gelijke waardes voor beide ex-partner). De verklaring hiervoor is dat een man gemiddeld eerder overlijdt dan een vrouw, terwijl in het voorbeeld ook verondersteld is dat de man 3 jaar ouder is dan de vrouw.

Daarnaast heeft de vereveningsgerechtigde na conversie geen recht meer op bijzonder partnerpensioen na het overlijden van de vereveningsplichtige. Het bijzonder partnerpensioen wordt namelijk ook geconverteerd in de eigen aanspraak op ouderdomspensioen voor de vereveningsgerechtigde. Dat kan een probleem zijn wanneer de vereveningsgerechtigde mede afhankelijk was van alimentatie, die immers ook bij overlijden eindigt.

Conversie en alimentatie

Het Actuarieel Genootschap heeft onderzocht⁷³ wat de financiële consequenties zijn van conversie. Bij conversie vervalt de eventuele aanspraak op bijzonder partnerpensioen, de waarde van het bijzonder partnerpensioen wordt meegenomen in de conversie. Bij vooroverlijden van de vereveningsplichtige kan de vereveningsgerechtigde geconfronteerd worden met een tijdelijke inkomensterugval doordat op dat moment een eventuele alimentatiebijdrage (partner en/of kinderalimentatie) komt te vervallen en er geen bijzonder partnerpensioen beschikbaar komt.

⁷³ Koninklijk Actuarieel Genootschap, Evaluatie Wet verevening pensioenrechten bij scheiding, Utrecht, 18 december 2017

Het Actuarieel Genootschap komt tot de conclusie dat hierbij enige nuancering op zijn plaats is. Kinderalimentatie heeft namelijk voorrang op partneralimentatie in de gevallen dat de vereveningsplichtige een te laag inkomen heeft om beide soorten van alimentatie te kunnen betalen. Hierdoor komt het regelmatig voor dat er wel een bijdrage voor kinderalimentatie wordt vastgesteld, maar niet voor partneralimentatie. De gemiddelde kinderalimentatie bedraagt ongeveer € 200,- per maand per kind, maar is sterk afhankelijk van de inkomensituatie van de vereveningsplichtige. Het ontbreken van draagkracht door een laag inkomen, werkloosheid of arbeidsongeschiktheid en de betalingsbereidheid van de vereveningsplichtige, brengt hoe dan ook met zich mee dat inkomen uit alimentatie een onzekere factor is.

Daar staat tegenover dat in de situatie dat alimentatie wegvalt door vooroverlijden van de vereveningsplichtige in veel gevallen een wezenpensioen tot uitkering komt voor eventuele kinderen, in ieder geval tot 18-jarige leeftijd, maar veelal zolang de kinderen studeren. Wezenpensioen wordt bij een scheiding niet aangetast. Het bedrag aan wezenpensioen per maand ligt volgens het Actuarieel Genootschap op een vergelijkbaar niveau als de (kinder) alimentatie.

Daarnaast is de kans op overlijden op jonge leeftijd relatief gering. Een aanzienlijke inkomensachteruitgang als gevolg van het wegvallen van alimentatie zal zich daarom naar verwachting in een zeer beperkt aantal situaties voordoen, de kans dat er een aanzienlijke partneralimentatie wordt betaald is niet groot. Het Actuarieel Genootschap heeft in haar rapport in tabel 1 een overzicht van de kansen op voortijdig overlijden voor verschillende leeftijden van een gemiddelde Nederlandse man respectievelijk vrouw opgenomen.

Gevolgen voor pensioenuitvoerders

Pensioenuitvoerders voeren op dit moment zeer weinig conversies uit. In slechts 3 procent van de situaties waarin ouderdompensioen verdeeld wordt kiezen ex-partners voor conversie. Pensioenuitvoerders hebben het conversie proces dan ook vaak niet geautomatiseerd. Omdat een conversie handmatig moet worden uitgevoerd, is een conversie op dit moment, in vergelijking met een verevening, duurder. SEO heeft onderzoek gedaan naar de kosten van verevenen. Deze liggen per standaardverevening tussen € 130,- en € 250,-, en dus hoger voor conversie. Wanneer conversie mogelijk de standaard wijze van verdeling van het ouderdompensioen wordt, zullen pensioenuitvoerders naar verwachting het conversie proces automatiseren waardoor de kosten per conversie zullen afnemen.

Een voordeel van conversie voor pensioenuitvoerders zit in de vereenvoudiging van de communicatie met deelnemers en ex-partners. Na conversie kan de pensioenuitvoerder duidelijk en helder communiceren over de hoogte van de pensioenaanspraak met zowel de deelnemer als de ex-partner. Omdat bij conversie de verdeling van het ouderdompensioen feitelijk naar voren wordt gehaald, zal dit leiden tot een zuiverdere administratie van pensioenuitvoerders. De verdeling van het ouderdompensioen wordt immers bij conversie direct verwerkt. Bij verevening wordt de feitelijke verdeling van het ouderdompensioen pas in de administratie verwerkt op het moment dat de deelnemer met pensioen gaat. Bij het overlijden van de ex-partner hoeft een ingegaan ouderdompensioen niet meer aangepast te worden, wat bij verevening wel aan de orde is. De administratie wordt daarnaast voor een deel 'opgeschoond', omdat bij conversie geen afgescheiden bijzondere partnerpensioenen geadmistreerd worden. Deze worden immers betrokken in de conversie. Daarbij komt dat een geconverteerd ouderdomsrecht overgedragen kan worden aan de eigen pensioenuitvoerder als de pensioenregeling hierin voorziet, waardoor de pensioenuitvoerder van de deelnemer niet per definitie met twee gesplitste ouderdompensioenen in de administratie achterblijft.

In de Wvps is op dit moment opgenomen dat voor conversie instemming van de pensioenuitvoerders nodig is. Dit instemmingsrecht is opgenomen om selectie tegen te gaan. Indien conversie de standaard wijze van verdeling wordt en verevening een alternatieve mogelijkheid blijft, zouden pensioenuitvoerders hier mogelijk instemmingsrecht moeten krijgen. Dit om een zelfde soort selectierisico tegen te gaan.

5.3 Gebruik van verschillende begrippen

In de Wvps en de Pensioenwet worden verschillende definities gebruikt voor de begrippen *partner* en *scheiding*. Daarnaast wordt het ouderdomspensioen, op basis van de Wvps, over een andere periode berekend dan het bijzonder partnerpensioen op basis van de Pensioenwet. Vanuit de praktijk wordt aangegeven dat deze verschillen tot verwarring leiden.

Verschillende partnerbegrippen

Ongehuwd samenwonenden vallen niet onder de Wvps. Op het moment dat ongehuwd samenwonenden besluiten uit elkaar te gaan, kunnen ze dan ook op basis van de Wvps geen aanspraak maken op verevening van het tijdens de samenwoning opgebouwde ouderdomspensioen. In de pensioenregeling kan wel de mogelijkheid zijn opgenomen dat ongehuwd samenwonenden bij beëindiging van de samenleving de Wvps kunnen toepassen. Verevening van het tijdens de samenwoning opgebouwde ouderdomspensioen is in dat geval mogelijk.

De Pensioenwet kent een definitie van het partnerbegrip die de ruimte biedt om in de pensioenovereenkomst in te vullen wat daar, naast de in de wet genoemde een echtgenoot of een geregistreerde partner, onder moet worden verstaan. Sociale partners kunnen overeenkomen dat ook ongehuwd samenwonenden als partner worden aangemerkt. Daardoor kunnen deze partners in aanmerking komen voor partnerpensioen en bij beëindiging van de samenwoning recht krijgen op bijzonder partnerpensioen. Eventueel kunnen sociale partners voorwaarden stellen aan de ongehuwd samenwonenden.

Om een indruk te krijgen van de verschillende partnerbegrippen die gehanteerd worden, is de partnerdefinitie van een vijftiental pensioenfondsen bekeken.⁷⁴ Gebleken is dat alle onderzochte pensioenuitvoerders een aanvullend partnerbegrip voor ongehuwd samenwonenden hanteren. Meestal wordt als partner van de deelnemer beschouwd de persoon met wie de deelnemer een notariële samenlevingsovereenkomst heeft en die is ingeschreven op hetzelfde woonadres in de Basisregistratie Personen. Soms moet in de samenlevingsovereenkomst de zorgplicht voor elkaar expliciet zijn opgenomen. Bloed- en/of aanverwanten in rechte lijn worden meestal uitgesloten als partner. Omdat er sprake is van verschillende definities is het mogelijk dat iemand in de ene pensioenregeling wel als partner wordt aangemerkt en in de andere pensioenregeling niet.

Het voorgaande betekent dus dat de ongehuwd samenwonende partner bij het uit elkaar gaan wel recht kan hebben op bijzonder partnerpensioen op grond van de Pensioenwet. Er is echter geen wettelijke recht op een deel van het opgebouwde ouderdomspensioen of uitbetaling daarvan.

Ondanks de trends dat jongeren vaker ongehuwd samenwonen en vaker afstand doen van het recht op verevening van pensioen, zijn er ook ongehuwd samenwonenden die bij de beëindiging van hun relatie het opgebouwde ouderdomspensioen wel willen verdelen. Zij kunnen nu wettelijk geen aanspraak maken op uitbetaling van die verdeelafspraken door de pensioenuitvoerder. Een aantal pensioenuitvoerders biedt ongehuwd samenwonenden die uit elkaar gaan de mogelijkheid van pensioenverevening en het creëren van een

⁷⁴ Zie Bijlage - Partnerdefinitie

rechtstreeks uitbetalingrecht, maar in alle andere gevallen zullen de gewezen partners te zijner tijd voor het nakomen van de gemaakte afspraken zelf actie moeten ondernemen.

In een recentelijk verschenen artikel doen Dietvorst en Veugelers de oproep om het partnerbegrip wettelijk te definiëren in de Pensioenwet.⁷⁵ Het is niet de bedoeling van de auteurs van het artikel om het partnerpensioen voor ongehuwden verplicht te stellen. Maar als partnerpensioen voor ongehuwden wordt toegezegd in een pensioenregeling, dan zou het alleen kunnen op basis van de voorwaarden die in de Pensioenwet worden vastgelegd. Voor de evaluatie van de Wvps gaat de discussie over het al dan niet formaliseren van een wettelijke definitie van het partnerbegrip echter te ver.

Ten behoeve van de evaluatie heeft SEO onderzocht⁷⁶ wat de financiële consequenties voor alle betrokkenen zouden zijn als de Wvps van toepassing wordt op ongehuwd samenwonenden. Daarbij is meegenomen de optie dat voor samenwonenden een keuzemogelijkheid op uitbetaling jegens de pensioenuitvoerder wordt gecreëerd.

Ongehuwd samenwonenden en pensioenverdeling

Verdeling van ouderdomspensioen heeft voor samenwonenden die uit elkaar gaan dezelfde financiële consequenties als voor gehuwden of geregistreerde partners die uit elkaar gaan. In dit kader is relevant om na te gaan of ongehuwd samenwonenden even vaak behoefte hebben om het tijdens de samenwoning opgebouwde ouderdomspensioen te verdelen. Er zijn volgens SEO verschillende redenen waarom ongehuwd samenwonenden minder behoefte hebben aan de verdeling van ouderdomspensioen. SEO noemt als redenen dat ongehuwd samenwonenden bewust ervoor kiezen om minder financiële verantwoordelijkheden te hebben jegens de partner. Daarnaast is de periode van samenwoning doorgaans korter dan de duur van een huwelijk of geregistreerd partnerschap. Het opgebouwde ouderdomspensioen zal daardoor vaak relatief laag zijn en mogelijk niet in aanmerking komen voor verdeling. Tenslotte blijkt dat ongehuwd samenwonenden vaker economisch zelfstandig zijn in vergelijking met gehuwden of geregistreerde partners.

Daarnaast heeft SEO de consequenties voor pensioenuitvoerders onderzocht indien de Wvps ook op ongehuwd samenwonenden van toepassing wordt verklaard. Allereerst krijgen pensioenuitvoerders te maken met drie informatieproblemen, die niet spelen bij gehuwden of geregistreerde partners. (1) Er hoeft geen officieel document, zoals een echtscheidingsconvenant, opgesteld te worden bij het einde van de samenwoning. (2) Pensioenuitvoerders kunnen bij ongehuwd samenwonenden, voor het bepalen van de aanvang en het einde van de samenwoning, geen gebruik maken van de gegevens uit de Basisregistratie Personen. Een objectieve maat voor de samenlevingstermijn ontbreekt daardoor nu bij ongehuwd samenwonenden. SEO tekent daarbij aan dat met het onderbrengen van ongehuwde samenwoners onder de Wvps, waardoor pensioenuitvoerders ook een vereveningstaak voor ongehuwd samenwonenden hebben, er wel toegang moet komen tot de Basisregistratie Personen. De gegevens in de Basisregistratie Personen zijn bij einde van de samenwoning echter minder betrouwbaar dan bij einde van een huwelijk of geregistreerd partnerschap, omdat het inschrijven op een nieuw adres soms pas later gedaan wordt bijvoorbeeld omdat men eerst op een tijdelijk adres woont. En (3) pensioenuitvoerders krijgen bij scheiding of beëindiging van het geregistreerd partnerschap automatisch een melding uit de Basisregistratie Personen. Pensioenuitvoerders kunnen hierdoor proactief in actie komen bij een scheiding. Deze melding ontbreekt bij het einde van de samenwoning door ongehuwden.

⁷⁵ Prof. dr. G.J.B. Dietvorst en mr. R.J.G. Veugelers, Hoe voorkomen we een huilende partner aan de poort?, Pensioen Magazine, december 2017

⁷⁶ SEO Economisch Onderzoek, Evaluatie Wet VPS en kleine pensioenen, Amsterdam, december 2017

De initiële aanpassingen die in dat geval door de pensioenuitvoerder gedaan moeten worden zijn volgens SEO relatief bescheiden. In de administratie moet het mogelijk worden om voor ongehuwd samenwonenden een verdelingsberekening te maken.

De kosten voor een standaard verevening voor gehuwden variëren tussen € 130,- tot € 250,- per verevening. Naar verwachting zijn de kosten per verevening voor ongehuwd samenwonenden ongeveer gelijk aan de kosten per verevening voor gehuwden. Een langere tijd tussen het einde van de samenwoning en de melddatum maakt de berekening ingewikkeld en mogelijke onenigheid tussen samenwonenden verhogen de kosten per verevening.

De initiële aanpassingen die in dat geval door de pensioenuitvoerder gedaan moeten worden zijn volgens SEO relatief bescheiden. In de administratie moet het mogelijk worden om voor ongehuwd samenwonenden een verdelingsberekening te maken. Door ongehuwd samenwonenden onder de werkingssfeer van de Wvps te scharen, zullen de structurele kosten voor pensioenuitvoerders fors toenemen. SEO heeft ingeschat dat de structurele kosten zullen stijgen met een bedrag tussen € 1,7 en € 3,4 miljoen.

Met betrekking tot de keuzemogelijkheid is volgens SEO de verwachting dat een beperkt aantal ongehuwd samenwonenden hiervan gebruik zal maken. Dit vanwege het feit dat beide ex-partners overeenstemming moeten bereiken over de verdeling van ouderdomspensioen en over de periode waarover eventueel ouderdomspensioen verdeeld wordt. De verwachte structurele kosten zullen in dit scenario dan ook een stuk lager zijn dan structurele kosten indien de ongehuwd samenwonenden onder de werkingssfeer van de Wvps worden geschaard.

Verschillende scheidingsbegrippen

De Wvps ziet op echtscheiding, beëindiging van het geregistreerd partnerschap en scheiding van tafel en bed. De Pensioenwet ziet op echtscheiding, beëindiging van geregistreerd partnerschap, ontbinding van huwelijk na scheiding van tafel en bed, en beëindiging van samenwoonrelaties (indien de pensioenregeling hierin voorziet). Bij scheiding van tafel en bed lijkt het tijdstip van de ontbinding van het huwelijk na scheiding van tafel en bed geen juist aanknopingspunt voor de verdeling van het ouderdomspensioen. Er kan niet worden volgehouden dat pensioenrechten, voor zover na een scheiding van tafel en bed (dus na de feitelijke scheiding) opgebouwd, nog het resultaat zijn van de taakverdeling en de gezamenlijke inspanning tijdens het huwelijk.⁷⁷ Het ouderdomspensioen kan dan ook na scheiding van tafel en bed worden verdeeld.

Voor de Pensioenwet is het voor de bepaling of er sprake is van een scheiding relevant of de scheiding van tafel en bed ook daadwerkelijk is gevolgd door een ontbinding van het huwelijk. Ontbinding van het huwelijk is niet noodzakelijk na scheiding van tafel en bed. De situatie van scheiding van tafel en bed kan oneindig doorlopen zonder dat het huwelijk ook daadwerkelijk ontbonden wordt. Volgens de Pensioenwet zijn deze echtgenoten dan nog altijd partners, volgens de Wvps niet.⁷⁸ Dat betekent dat het ouderdomspensioen op basis van de Wvps wel kan worden verevend.⁷⁹ Echter volgens de Pensioenwet is er geen sprake van scheiding, het partnerpensioen wordt bij een scheiding van tafel en bed dan ook niet omgezet in een zelfstandig recht op bijzonder partnerpensioen. Bij overlijden van de vereveningsplichtige heeft de vereveningsgerechtigde recht op regulier partnerpensioen.

⁷⁷ Kamerstukken II, 1991-1992, 21 893, nr. 5, blz. 9

⁷⁸ NB: in de Algemene wet inzake rijksbelastingen wordt de persoon die van tafel en bed gescheiden is, aangemerkt als ongehuwd (artikel 5a lid 3). Krachtens het Burgerlijk Wetboek betekent scheiding van tafel en bed het einde van elkaars erfgenaam bij versterf zijn. Met andere woorden, de fiscale en erfrechtelijke banden worden door scheiding van tafel en bed doorbroken.

⁷⁹ NB: Voor verevening van het ouderdomspensioen bij scheiding van tafel en bed door een DGA en de gewezen partner is het van belang dat de scheiding van tafel en bed gevolgd wordt door daadwerkelijke ontbinding van het huwelijk na scheiding van tafel en bed.

Navraag bij verschillende pensioenuitvoerders heeft opgeleverd dat een scheiding van tafel en bed in hun praktijk niet of nauwelijks voorkomt. Ondanks dat het vanuit het oogpunt van duidelijkheid wellicht wenselijk kan zijn om het scheidingsbegrip in de Pensioenwet en de Wvps gelijk te trekken, blijkt dat er met deze verschillende scheidingsbegrippen in de praktijk geen problemen zijn. Gezien de zeer kleine groep mensen die gebruik maakt van de mogelijkheid van scheiding van tafel en bed en het feit dat pensioenuitvoerders geen problemen ervaren, lijkt het niet noodzakelijk om op dit punt de scheidingsbegrippen in de Pensioenwet en de Wvps op elkaar te laten aansluiten.

5.4 Onbekendheid van de wet

Uit de pensioenuitvoeringspraktijk en uit recent onderzoek⁸⁰ blijkt opnieuw dat de bekendheid met de wet bij zowel burgers als scheidingsprofessionals beter kan. Goede voorlichting en begeleiding tijdens de scheiding kan bijdragen aan het verkleinen van de groep mensen die het mededelingsformulier uit onwetendheid niet instuurt.

Om de voorlichting aan burgers te verbeteren is het informatieblad *Verdeling van ouderdomspensioen bij scheiding*⁸¹ herzien. Het informatieblad is ingekort en de tekst is eenvoudiger en toegankelijker gemaakt. Ter ondersteuning van de tekst is in het informatieblad ook gewerkt met stroomschema's. Tijdens de Pensioen3Daagse 2016 en 2017 heeft Wijzer in Geldzaken eveneens aandacht gevraagd voor het onderwerp Pensioen & Scheiding.

De Minister voor Rechtsbescherming heeft op 18 december 2017 een brief verzonden aan de relevante beroepsgroepen⁸², waarin de onderzoeksresultaten van de evaluatie zijn opgenomen. Gevraagd is in de beroepsopleidingen en de permanente educatie nadrukkelijk aandacht te schenken aan de verevening van pensioenrechten bij scheiding. Daarnaast is aandacht gevraagd voor de informatieverstrekking aan cliënten. Hiertoe zou het vernieuwde informatieblad standaard aan cliënten kunnen worden aangereikt al dan niet in aanvulling op het eigen informatiemateriaal. Verder is verzocht te bezien hoe het onderwerp van verevening van pensioenrechten bij scheiding standaard onderdeel uit kan maken van de in het kader van een scheiding door een professional te bespreken onderwerpen en, wanneer er een scheidingsconvenant wordt opgesteld, van de hierin op te nemen onderwerpen. Aangegeven is dat pensioenuitvoerders aandacht hebben gevraagd voor een precieze formulering van gemaakte afspraken over de verdeling van het ouderdomspensioen in huwelijkse voorwaarden en scheidingsconvenanten, ter voorkoming van onduidelijkheden bij de uitvoering.

⁸⁰ Stichting Pensioenregister (2017), *Doelgroepenonderzoek – Gescheiden vrouwen Wijzer in geldzaken (2016), Pensioenmonitor 2016 en Aanvullend onderzoek over de verdeling van het pensioen na een scheiding*

⁸¹ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brochures/2016/10/25/verdeling-van-ouderdomspensioen-bij-scheiding>

⁸² Nederlandse Orde van Advocaten, Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie, Vereniging van Familierecht Advocaten Scheidingsbemiddelaars, Vereniging van Mediators en Scheidingsbemiddelaars in het Notariaat, en de Mediators Federatie Nederland.

5.5 Melden van de scheiding bij de pensioenuitvoerder

Pensioenuitvoerders krijgen via de aansluiting bij de Basisregistratie Personen automatisch een melding van de scheiding of beëindiging van het geregistreerd partnerschap zodra deze is ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Na deze melding splitst de pensioenuitvoerder het eventueel aanwezige partnerpensioen op opbouwbasis af⁸³ en zet dit om in een aanspraak op bijzonder partnerpensioen voor de ex-partner. De ex-partner wordt hierover geïnformeerd en pensioenuitvoerders geven desgevraagd aan dat zij dit moment ook veelal gebruiken om hun deelnemers te informeren over de mogelijkheid en de te volgen procedure van het verevenen van ouderdomspensioen.

Mededelingsformulier

De pensioenuitvoerder verevenet het ouderdomspensioen niet automatisch. Zonder een mededeling van de scheiding via het daarvoor voorgeschreven mededelingsformulier⁸⁴ en de inzending van eventueel gemaakte afspraken over de verdeling van het ouderdomspensioen, weet een pensioenuitvoerder niet welk pensioenbedrag er op pensioendatum aan wie moet worden uitbetaald. Navraag bij de pensioenuitvoerders wijst uit dat enkele pensioenuitvoerders rappelleren als er binnen een bepaalde periode na ontvangst van de scheidingsmelding vanuit de Basisregistratie Personen geen mededeling over het te verevenen ouderdomspensioen is ontvangen.

Het grootste knelpunt ten aanzien van het melden van de scheiding is gelegen in het mededelingsformulier dat hiervoor is bedoeld. De praktijk wijst uit dat, zowel de burger als de professional, het formulier als te ingewikkeld en te lang ervaren. Daarnaast wordt het in bepaalde situaties als overbodig of (privacy)gevoelig gevonden om bewijsstukken mee te moeten sturen.

Gebleken is dat een aantal pensioenuitvoerders ervoor heeft gekozen om een eigen mededelingsformulier ten behoeve van de verdeling van pensioen bij scheiding te ontwikkelen. De reden hiervoor is dat een dergelijk mededelingsformulier beter aansluit bij de wijze van communiceren van de pensioenuitvoerder met zijn deelnemers. Het formulier kan in sommige gevallen direct in een 'mijn-omgeving' van de pensioenuitvoerder worden ingevuld, waardoor het direct in de administratie van een pensioenuitvoerder terecht komt. Een nadeel van een dergelijk op maat gemaakt mededelingsformulier is dat het formulier alleen te gebruiken is bij die betreffende pensioenuitvoerder. Als er tijdens het huwelijk of het geregistreerd partnerschap bij meerdere pensioenuitvoerders ouderdomspensioen is opgebouwd, worden de ex-partners gedwongen om met verschillende formulieren te werken, wat weer tot verwarring kan leiden. Daarom is destijds gekozen voor een uniform formulier.

In samenwerking met de pensioensector, Wijzer in geldzaken en de AFM is het formulier mededeling van scheiding in verband met verdeling van ouderdomspensioen sterk vereenvoudigd. Tijdens de Pensioen3Daagse van 30 oktober, 1 & 2 november is door Wijzer in Geldzaken aandacht gevraagd voor het onderwerp Pensioen & Scheiding. Daarbij is tevens gewezen op het nieuwe mededelingsformulier. De reacties vanuit de pensioensector op het vereenvoudigde formulier waren veelal positief. Het mededelingsformulier is nog niet lang genoeg beschikbaar en in gebruik om de ervaringen van burgers te onderzoeken.

⁸³ Artikel 57 van de Pensioenwet

⁸⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/formulieren/2016/10/26/formulier-mededeling-van-scheiding-in-verband-met-verdeling-van-ouderdomspensioen>

Meldingstermijn

In de Wvps is vanwege administratieve redenen een termijn van twee jaar opgenomen waarbinnen het mededelingsformulier aan de pensioenuitvoerder(s) moet zijn gestuurd om een recht op uitbetaling jegens de pensioenuitvoerder(s) te krijgen. Navraag bij pensioenuitvoerders wijst uit dat de genoemde administratieve redenen nog steeds gelden, hoewel pensioenuitvoerders soms ook na die periode meewerken aan rechtstreekse uitbetaling aan de vereveningsgerechtigde. Voorwaarde die zij hierbij hanteren is dat beide ex-partners instemmen met de verevening.

Een melding ná twee jaar komt bij de meeste uitgevraagde pensioenuitvoerders niet vaker dan tien keer per jaar voor, maar hierbij geldt logischerwijs dat hoe meer deelnemers in de pensioenregeling van de pensioenuitvoerder deelnemen, hoe vaker een melding na twee jaar wordt gedaan.

5.6 Uniformering kosten van verevening

In de Wvps is vastgelegd dat pensioenuitvoerders kosten voor het verevenen van aanspraken in rekening kunnen brengen⁸⁵, dan wel in mindering kunnen brengen op de uit te betalen bedragen. Het betreft geen verplichting. De Pensioenfederatie heeft aangegeven het wenselijk te vinden om hier sectorbrede afspraken over te maken. Wanneer bij één scheiding verschillende pensioenuitvoerders betrokken zijn die uiteenlopende kosten in rekening brengen, leidt dat in de praktijk tot verontwaardiging bij deelnemers. Het staat pensioenuitvoerders vrij om te bezien of zij tot sectorbrede uniforme afspraken kunnen komen, uiteraard binnen de wettelijk geoorloofde grenzen.

5.7 Voorhuwelijkse versus huwelijkse periode

Zoals beschreven in paragraaf 4.1 zijn de regels betreffende de gemeenschap van goederen per 1 januari 2018 veranderd.⁸⁶ Alleen het vermogen dat door echtgenoten gedurende het huwelijk is opgebouwd (en vermogen dat reeds voor aanvang van het huwelijk aan de echtgenoten gezamenlijk toebehoort), valt dan nog standaard in de gemeenschap. Het privévermogen van de echtgenoten vóór het huwelijk valt niet langer in de gemeenschap.

Deze wijziging is niet relevant voor het ouderdomspensioen dat onder de Wvps valt, hiervoor is alleen de huwelijkse periode van belang. Wel geeft het wellicht aanleiding om het meenemen van de voorhuwelijkse periode bij bijzonder partnerpensioen te herzien. Het bijzonder partnerpensioen wordt namelijk berekend over de huwelijkse én voorhuwelijkse periode.

Het Actuarieel Genootschap heeft in tabel 2 in variant 4⁸⁷ doorgerekend wat de gevolgen zijn voor de pensioenaanspraak en de waarde van het gehele pensioen van beide ex-partners wanneer voor het bijzonder partnerpensioen, net als voor het ouderdomspensioen, alleen de huwelijkse periode wordt meegenomen. Uit de cijfers van het Actuarieel Genootschap blijkt dat de waarde van het pensioen voor de vereveningsplichtige en de vereveningsgerechtigde hierdoor dichterbij elkaar komt te liggen.

⁸⁵ Artikel 6, lid 1 Wvps

⁸⁶ De Wet van 24 april 2017 tot wijziging van Boek 1 van het Burgerlijk Wetboek en de Faillissementswet teneinde de omvang van de wettelijke gemeenschap van goederen te beperken. Stb. 2017, 177. Deze wet is op 1 januari 2018 in werking treden

⁸⁷ Koninklijk Actuarieel Genootschap, Evaluatie Wet verevening pensioenrechten bij scheiding, Utrecht, 19 december 2017, pag. 7

Een wijziging van de berekening van het bijzonder partnerpensioen betekent voor de deelnemer dat het partnerpensioen dat hij tijdens de voorhuwelijkse periode heeft opgebouwd niet ten gunste van zijn gewezen partner komt. Ook voor de vereveningsplichtige kan het partnerpensioen namelijk waarde hebben. De vereveningsplichtige kan een deel van het partnerpensioen omzetten naar een hoger ouderdompensioen. In artikel 6o Pensioenwet is geregeld dat voor zover in een pensioenregeling een partnerpensioen is opgenomen, alle deelnemers, ook indien het partnerpensioen niet op hen van toepassing is, het recht hebben op een hoger of eerder ingaand ouderdompensioen.

5.8 Rekenregels

Pensioenuitvoerders hebben aangegeven dat de Wvps voldoende handvatten biedt bij de verdeling van ouderdompensioen dat is opgebouwd in een uitkeringsovereenkomst, al zou de berekeningswijze wat hen betreft wel vereenvoudigd kunnen worden. Hoe meer tijd er zit tussen de scheidingsdatum en de melddatum bij de pensioenuitvoerder, hoe complexer de berekening voor verevening of conversie wordt. Collectieve en individuele waardeoverdrachten en reglementswijzigingen uit het verleden bemoeilijken de berekeningen, evenals de situatie waarin het ouderdompensioen al is ingegaan ten tijde van de scheiding. Het blijkt dat pensioenuitvoerders in deze complexe situaties niet altijd kunnen achterhalen welke pensioenopbouw exact is toe te rekenen aan de huwelijkse periode.

Pensioenuitvoerders hebben aangegeven het wenselijk te vinden dat er eenvoudige rekenregels komen om de juiste pensioenaanspraken te kunnen vaststellen. Zij stellen voor om bijvoorbeeld uit te gaan van de verhouding huwelijkse periode ten opzichte van de deelnameperiode.

Het Actuarieel Genootschap heeft een vergelijking uitgevoerd van verschillende verdeelmogelijkheden bij scheiding.⁸⁸ In vijf varianten worden de effecten van zowel verevening als conversie op de aanspraken van de ex-partners en de bijbehorende waarde geschetst. Variant 5 geeft de effecten weer als er zou worden gerekend met de verhouding huwelijkse periode ten opzichte van de deelnameperiode. Een vergelijking tussen variant 1 (de huidige situatie) en variant 5 (verhouding) levert in dit voorbeeld een verschuiving op van ca. € 500,- ouderdompensioen van de vereveningsgerechtigde naar de vereveningsplichtige. Bij een gelijkblijvend bijzonder partnerpensioen gaat het om ca. € 3.750,- aan waardeverschuiving. Dat komt neer op 6% van de totale waarde van de aanspraak van de (gewezen) deelnemer. Het Actuarieel Genootschap heeft daarom meerdere situaties doorgerekend en bekeken welke factoren van invloed zijn op de verschuivingen.

In de bijlage van het rapport van het Actuarieel Genootschap zijn varianten opgenomen waar met deze methodiek is gerekend. Salaris(ontwikkeling) heeft een beperkt effect, het Actuarieel Genootschap concludeert dat de onderliggende verschillen in relatieve zin beperkt zijn ten opzichte van de uitkomsten in het basisscenario. Dit geldt ook voor leeftijdsverschillen tussen ex-partners. De leeftijd bij aanvang deelname aan de pensioenregeling, de leeftijd bij aanvang huwelijk en de leeftijd bij scheiding hebben eveneens een beperkt effect, waarbij wel moet worden opgemerkt dat leeftijden wel van belang zijn op het moment dat er wordt overgestapt op degressieve opbouw. Tabel 4 toont de varianten in een situatie van degressieve opbouw. Het Actuarieel Genootschap geeft aan dat de gevolgen van toepassing van variant 5 qua uitkomsten nog redelijk in de buurt liggen van de huidige situatie (variant 1).

⁸⁸ Koninklijk Actuarieel Genootschap, Evaluatie Wet verevening pensioenrechten bij scheiding, Utrecht, 19 december 2017, pag. 7

De berekeningen van het Actuarieel Genootschap laten zien dat voor variant 5 vooral het verloop van het deeltijdpercentage uiterst relevant is. Het is van belang op welk moment binnen de deelnameperiode/huwelijkse periode er parttime gewerkt wordt. Tabel 21 van het AG wijst erop dat parttime werken aan het begin gevolgd door fulltime werken daarna tot grote verschillen leidt in waarde aan ouderdomspensioen ten opzichte van eerst fulltime werken gevolgd door parttime werken. Daarnaast zijn de rente⁸⁹ en indexatie⁹⁰ bij variant 5 bepalend voor de resultaten. Deze uitkomsten lijken niet de bedoeling te zijn van de voorgestelde versimpeling.

Vanwege bovengenoemde gevoeligheden van het rekenen met de verhouding tussen huwelijkse periode en de deelnameperiode ten opzichte van de huidige methode concludeert het AG dat het niet verstandig lijkt om een dergelijke versimpelde rekenmethodiek te introduceren.

Rekenregels voor premierelingen

Pensioenuitvoerders geven aan dat de Wvps bij premie- en kapitaalovereenkomsten onvoldoende handvatten biedt. In de Wvps wordt geen rekening gehouden met de uitvoering van deze specifieke pensioenovereenkomst. Ten tijde van de totstandkoming van de Wvps was de premiereregeling een nagenoeg onbekend fenomeen. Zoals beschreven in paragraaf 4.3 heeft de premiereregeling de afgelopen tijd aan populariteit gewonnen. De moeilijkheid bij een premiereregeling is om op de scheidingsdatum het pensioenresultaat dat is verworven tijdens de huwelijkse periode te bepalen. Het aantal beleggingseenheden kan wel worden vastgesteld, en ook de hoogte van het pensioenkapitaal. Dat zegt echter nog niets over de hoogte van de pensioenuitkering op de pensioendatum. Die is namelijk mede afhankelijk van de rente op de pensioendatum. Hetzelfde geldt voor de berekening van het partnerpensioen bij scheiding voor de pensioendatum.

De Pensioenfederatie en het Verbond van Verzekeraars geven aan dat hier in de uitvoeringspraktijk niet uniform mee wordt omgegaan. Pensioenuitvoerders hanteren bij verevening van het ouderdomspensioen bij premie- en kapitaalregelingen verschillende berekeningsmethoden voor het vaststellen van de te verdelen waarde en communiceren hier ook op verschillende manieren over. Tevens is het onduidelijk voor wiens rekening tussentijdse koersverschillen komen.

De verwachting is dat het aantal deelnemers in premierelingen verder zal toenemen, en het belang van duidelijke rekenregels daarmee ook. Het Actuarieel Genootschap heeft onderzocht welke rekenregels zouden kunnen worden opgenomen voor het verdelen van het ouderdomspensioen in premierelingen, zodat berekeningen op een uniforme manier worden uitgevoerd. Het AG constateert dat er bij een berekening van de actuele waarde minus de historische participaties tegen actuele koers het saldo dat daadwerkelijk is gevormd uit premies die tijdens het huwelijk zijn betaald, wordt verevend.

Wanneer ook bij premierelingen zou worden uitgegaan van de verhouding huwelijkse periode ten opzichte van de deelnameperiode (variant 5), dan doen zich dezelfde (ongewenste) resultaten voor zoals hiervoor beschreven bij uitkeringsovereenkomsten. Ook hier zijn renteschommelingen, indexatie, deeltijdwerk, en degressieve opbouw (bij premierelingen een leeftijdsonafhankelijk premiepercentage) bepalend voor de resultaten. Daarbij komt nog het effect van rendement. Ook voor premierelingen concludeert het AG dat het daarom niet verstandig lijkt om uit te gaan van een verhouding tussen de huwelijkse periode ten opzichte van de deelname periode.

⁸⁹ AG tabel 16, 17 en 18

⁹⁰ AG tabel 19, 20 en 23

Rekenregels voor conversie

In de Wvps zijn geen rekenregels vastgelegd voor conversie. Het Actuarieel Genootschap heeft de drie methoden bestudeerd die bij conversie toegepast kunnen worden, zoals beschreven in de evaluatie van SEO uit 2007.⁹¹ De berekeningsuitkomsten laten zien dat de waarde die in de methoden aan beide voormalige partners kan worden toegerekend, varieert. Daarmee zouden de verschillende methoden afwijkende consequenties kunnen hebben voor pensioenuitvoerders. Het Actuarieel Genootschap heeft in zijn onderzoek bevestigd dat de door SEO in 2007 beschreven eerste rekenmethode bij conversie de enige theoretisch juiste methode is.⁹² De methode gaat uit van actuariële neutraliteit. Dat betekent dat er geen financiële consequenties zijn van een conversie ten opzichte van de standaardverevening en toekenning van bijzonder partnerpensioen. Voor zover bij het Actuarieel Genootschap bekend is, wordt deze methode ook door alle pensioenfondsen toegepast. Niet bekend is of de andere methoden wel door pensioenverzekeraars worden uitgevoerd. Dat zou naar de mening van het Actuarieel Genootschap strijdig met wet- en regelgeving zijn.

Voorbeeld

In geval van conversie zet Anita de totale waarde van haar pensioenaanspraak ter grootte van € 160.000 om in een eigen pensioenaanspraak. Zij kan daarmee een pensioenaanspraak kopen van € 26.000. Het pensioen gaat in als zijzelf 65 wordt en hangt niet meer af van het overlijden van John. Als John overlijdt krijgt zij geen nabestaandenpensioen, ook niet als hij overlijdt voordat zij 65 is geworden. John kan met zijn deel van het kapitaal (€ 170.000) een pensioenaanspraak kopen van € 32.000. Dit pensioen wordt niet hoger als Anita overlijdt.

Tabel 3.4

scheiding bij conversie volgens methode 1

Resultaat

	<i>man</i>	<i>vrouw</i>	<i>totaal</i>
aanspraak ouderdompensioen	32.000	26.000	
waarde ouderdompensioen	170.000	160.000	330.000

Bron: SEO Economisch Onderzoek 2007

In deze methode is in beginsel sprake van actuariële neutraliteit. Dat betekent dat er feitelijk geen financiële consequenties zijn van een conversie ten opzichte van verevening en toekenning van bijzonder partnerpensioen. In werkelijkheid zullen er echter actuariële resultaten optreden omdat de realisatie ten aanzien van met name sterfte zal afwijken van de veronderstellingen vooraf. Indien geen sprake is van selectierisico zal dat effect op de lange termijn echter nihil zijn. Indien conversie de standaard zou zijn, wordt die neutraliteit ook daadwerkelijk bereikt. Door het automatisme is er immers geen sprake van selectierisico. In de huidige situatie – waarbij de keuze wordt geboden – is er wel sprake van selectierisico. De ex-partners kunnen hun keuze voor conversie namelijk laten afhangen van de gezondheidssituatie. Hoewel pensioenuitvoerders voorwaarden kunnen stellen aan conversie, gebeurt dit in de praktijk zeer beperkt. Conversie als standaard zou daarom vanuit actuaireel perspectief gunstiger zijn voor pensioenuitvoerders dan de huidige situatie waarbij die keuze zelf gemaakt kan worden.

⁹¹ Kamerstukken II 2007/08, 29 481, nr. 16.

⁹² SEO Economisch Onderzoek, Evaluatie Wet verevening pensioenrechten bij scheiding, 2007, pagina 17

5.9 Heldere communicatie

Het is belangrijk dat ex-partners inzicht hebben in de financiële gevolgen van een scheiding, daarin moeten zo mogelijk ook de gevolgen voor het ouderdomspensioen en partnerpensioen worden meegenomen, zodat er op grond daarvan een financiële planning gemaakt kan worden.

AFM concludeerde in het rapport *Digitale pensioencommunicatie*⁹³ dat bij de weergave van het te verwachten pensioen in de MijnOmgevingen vaak onvoldoende aandacht is voor gescheiden deelnemers. De verevende pensioenaanspraak die aan de vereveningsgerechtigde toekomt, is in veel gevallen niet zichtbaar. De deelnemer (de vereveningsplichtige) kan hierdoor een te rooskleurig beeld krijgen van zijn persoonlijke pensioensituatie. De pensioenaanspraak die de deelnemer ziet is immers hoger dan de pensioenaanspraak die op pensioendatum zal worden uitbetaald.

AFM heeft pensioenuitvoerders daarnaast aanbevolen om, als een scheiding (nog) niet is verwerkt in de pensioenadministratie, deelnemers daar in de MijnOmgeving op te wijzen, zodat zij geen onrealistische verwachtingen krijgen door de getoonde prognoses. Op Mijnpensioenoverzicht.nl worden de gegevens getoond die ook op het UPO staan. Voor het reguliere UPO geldt geen verplichting om verevende pensioenaanspraken te tonen. Aan gewezen partners wordt op grond van de Pensioenwet bij scheiding alleen een opgave van de aanspraak op bijzonder partnerpensioen verstrekt, niet de hoogte van het verevende ouderdomspensioen.⁹⁴ Daarnaast zijn pensioenuitvoerders verplicht om gewezen partners een keer in de vijf jaar te informeren over de hoogte van het bijzonder partnerpensioen.⁹⁵ Daarnaast geldt op grond van artikel 2, vijfde lid, van de Wvps dat de pensioenuitvoerder aan de tot verevening gerechtigde echtgenoot een bewijsstuk verstrekt waaruit de tijdens het huwelijk opgebouwde aanspraak waarop de verevening zal worden gebaseerd blijkt, alsmede de ingangsdatum van de uitbetaling. De andere echtgenoot ontvangt daarvan een afschrift.

Vanuit de pensioensector is aangegeven dat de bewustwording van de gevolgen van een scheiding voor pensioen van essentieel belang is. Pensioenuitvoerders werken hieraan onder andere door gebruik te maken van een zogenoemde klantreis. Tijdens deze klantreis attenderen pensioenuitvoerders de deelnemer op bepaalde relevante onderwerpen die bijvoorbeeld te maken hebben met pensioen en scheiding. Tevens benadrukken ze het belang om de pensioenuitvoerder te informeren over de afspraken die de gewezen partners hebben gemaakt ten aanzien van het pensioen.

Vanuit de pensioensector werd geopperd dat het een goed idee zou kunnen zijn om vanuit de overheid ook te werken aan die bewustwording. Zo werd de suggestie gedaan om bij het inschrijven van een scheiding of beëindiging van een geregistreerd partnerschap in de Basisregistratie Personen een melding vanuit mijnoverheid.nl te sturen met daarin aandacht voor de gevolgen van scheiding voor pensioen, eventueel te combineren met andere relevante onderwerpen. Een bericht van mijnoverheid.nl zou wellicht meer interesse kunnen wekken bij de burger dan een bericht dat vanuit een pensioenuitvoerder gestuurd wordt.

⁹³ AFM, Onderzoek digitale pensioencommunicatie, Amsterdam, juli 2015

⁹⁴ Artikel 41 Pensioenwet

⁹⁵ Artikel 42 Pensioenwet

5.10 Overige onderwerpen

Naast de onderwerpen die in paragraaf 5.1 tot en met 5.9 zijn genoemd, zijn er tijdens de evaluatie nog enkele andere onderwerpen gesignaleerd.

Vereveningsgrens ouderdomspensioenen

Zoals in hoofdstuk 2 en paragraaf 4.3 beschreven kent de Wvps een grens waaronder geen verevening van het opgebouwde ouderdomspensioenen plaatsvindt. Deze grens is om administratieve redenen in de wet opgenomen. Het niet verevenen vanwege administratieve overwegingen kan worden heroverwogen in het licht van de Wet waardeoverdracht klein pensioen. In deze wet krijgen pensioenuitvoerders het recht om kleine ouderdomspensioenen over te dragen naar de pensioenuitvoerder waar de gewezen deelnemer actief pensioen opbouwt. De ex-partner van de gewezen deelnemer krijgt het recht het geconverteerde ouderdomspensioen naar de eigen pensioenregeling over te dragen als de pensioenregeling daar in voorziet. Beide kleine pensioenaanspraken zijn dan uit de administratie van de pensioenuitvoerder verdwenen. Aan SEO Economisch Onderzoek is gevraagd te onderzoeken wat de (financiële) consequenties zijn voor pensioenuitvoerder als er geen ondergrens voor verevening zou gelden.

SEO constateert⁹⁶ dat pensioenuitvoerders initiële kosten hebben voor aanpassingen aan de elektronische systemen en daarnaast structurele kosten moeten maken vanwege de stijging van het aantal vereveningen. De incidentele kosten worden geschat op € 1,75 miljoen. De meerkosten voor het aantal extra vereveningen liggen gecompliceerder.

Het blijkt moeilijk om een goede inschatting te maken van het aantal extra vereveningen die zouden kunnen optreden als de ondergrens wordt geschrapt. De schatting loopt uiteen van mogelijk 4.000 - 15.000 extra vereveningen per jaar. Per handeling (standaardverevening) gaat het om een kosteninschatting van € 130,- – € 250,-, die resulteert in een zeer brede range van extra kosten van € 500.000,- – € 3,8 miljoen. SEO benadrukt dat het aantal kleine pensioenen per pensioenuitvoerder sterk verschilt. Dit is ook het beeld dat naar voren komt bij de Wet waardeoverdracht klein pensioen. De grote meerderheid van de kleine pensioenen is in een aantal sectoren geconcentreerd, denk aan de uitzendsector, landbouw, detailhandel, schoonmaak en horeca. Hier werken relatief veel jonge mensen, die waarschijnlijk voor een groot deel niet zijn gehuwd. Er zijn geen cijfers bekend over het aantal huwelijken of geregistreerd partnerschappen per sector. Maar geconcludeerd kan worden dat hoe meer ongehuwd samenwonenden er actief zijn in een sector met veel kleine pensioenen, hoe minder extra vereveningen er zullen plaatsvinden als de grens zou worden geschrapt.

Ondergrens bijzonder partnerpensioenen

Daarnaast heeft SEO onderzocht wat de (financiële) gevolgen zouden zijn als er in de huidige situatie óók een ondergrens zou gaan gelden voor het wel of niet afscheiden van bijzonder partnerpensioenen bij scheiding. Deze wens is vanuit het pensioenveld ingebracht tijdens het opstellen van de Wet waardeoverdracht klein pensioen en de bijbehorende lagere regelgeving. Het introduceren van een grens leidt ertoe dat er geen kleine bijzonder partnerpensioenen meer in de administraties ontstaan.

SEO constateert dat pensioenuitvoerders initiële kosten hebben voor aanpassingen aan de elektronische systemen en vanwege een daling van het aantal afsplitsingen een structurele kostenbesparing. De incidentele kosten worden geschat op € 1,75 miljoen. De kostenbesparing hangt af van de verwachte afname van het aantal afsplitsingen. Hier zijn weinig cijfers over bekend.

⁹⁶ SEO Economisch Onderzoek, Evaluatie Wet VPS en kleine pensioenen, Amsterdam, december 2017, vanaf pagina 15

Van belang is dat partnerpensioenen op risicobasis niet kan worden afgescheiden, het recht op dit partnerpensioen voor de ex-partner vervalt op het moment van scheiding. Daarnaast kunnen ex-partners ervoor kiezen om af te zien van het recht op bijzonder partnerpensioen.

Het blijkt ook bij dit punt lastig om een goede inschatting te maken van het aantal bijzonder partnerpensioenen dat niet zou worden afgescheiden en geadmineistreerd als er een grens zou worden geïntroduceerd. Voor een inschatting van het aantal af te splitsen bijzondere partnerpensioenen gaat SEO ervan uit dat het aantal nabestaandenpensioenen onder de grens van € 467,89 per jaar iets kleiner is dan het aantal ouderdompensioenen dat niet wordt verevend omdat het vereveningsdeel onder de € 467,89 per jaar ligt.⁹⁷ SEO gaat daarom uit van 4.000 tot 15.000 nabestaandenpensioenen die onder de afkoopgrens liggen. Omdat circa de helft van de partnerpensioenen (gedeeltelijk) op opbouwbasis zijn gefinancierd, resulteert het introduceren van een grens naar verwachting tot een daling van het aantal afscheidingen tussen 2.000 - 7.500 per jaar.

De handelingskosten van het enkel afsplitsen van bijzonder partnerpensioen zijn lager dan de handelingskosten van verevening. De reden is dat het afsplitsen volledig automatisch gaat. Bij niet hoeven afsplitsen van een klein bijzonder partnerpensioen zullen daarom besparingen optreden van maximaal € 65,- – € 125,- per afsplitsing. Uitgaande van het verminderen van het aantal afsplitsingen van 2.000 tot 7.500, kan de jaarlijkse kostenbesparing dan uitkomen tussen € 100.000,- en € 900.000,-.

---

⁹⁷ Het nabestaandenpensioen is vaak 60 of 70% van het ouderdompensioen, het vereveningsdeel is veelal 50% van het ouderdompensioen.

Bijlage 1 - Kabinetsvisie 2009

Ruim tien jaar na inwerkingtreding van de Wvps in 1995 heeft SEO Economisch Onderzoek een eerste evaluatie van de wet uitgevoerd. Deze evaluatie is op 19 oktober 2007 naar de Tweede Kamer gestuurd⁹⁸. De kabinetsreactie uit 2009 is op basis van de evaluatie van SEO Economisch Onderzoek en diverse andere publicaties opgesteld.⁹⁹ De eerste evaluatie en de overige publicaties komen tot één gelijklopende hoofdconclusie: de wet voldoet, maar is onbekend.

De primaire doelstelling van de wet is het verdelen van het pensioen na scheiding. In de praktijk bleek dat bij ongeveer de helft van het aantal scheidingen te gebeuren. Indien ex-partners het pensioen bij scheiding niet delen was dat meestal omdat de ex-partners over en weer geen behoefte hadden aan elkaars pensioen. De tweede belangrijke doelstelling van de Wvps is het ontlasten van de rechtspraak. Dit doel bleek volledig bereikt. Voorts bleek uit de evaluatie van SEO dat de meerderheid van de mensen bij wie het pensioen verevend is, dit rechtvaardig vindt.

Bekendheid vergroten

Uit de eerste evaluatie en de overige publicaties kwam nadrukkelijk naar voren dat de wet weinig bekendheid geniet, zowel bij burgers die met scheiding te maken hebben, als bij advocaten en notarissen. Het toenmalige kabinet vond het daarom van belang de bekendheid te vergroten, en om de toepassing ervan in de praktijk te verbeteren.

Wat betreft de voorlichting aan het publiek is in de kabinetsreactie gewezen op het bestaande voorlichtingsmateriaal, waaronder het informatieblad “Verdeling van oudedomspensioen bij scheiding”. Er is geconstateerd dat er voldoende materiaal beschikbaar is, dat bovendien eenvoudig toegankelijk is; het probleem schuilde dus met name in de vraag hoe de informatie ook daadwerkelijk en tijdig belanghebbenden bereikt.

Zoals in de kabinetsreactie is aangekondigd, zijn de advocaten, notarissen en mediators gewezen op de bevindingen van de onderzoekers en is hierbij onder meer aangegeven dat pensioendeling een onderwerp is dat ook in de beroepsopleiding en de permanente educatie nadrukkelijk aandacht behoeft. Dit verzoek heeft geleid tot het opnemen van nieuwe cursussen op het terrein van verevening van pensioenrechten.

Het kabinet is voorts in overleg getreden met de pensioenkoepels, om met hen te spreken welke maatregelen genomen kunnen worden om de afhandeling van pensioendeling bij scheiding beter te laten verlopen. Er is toentertijd geen overeenstemming bereikt over een meer proactief beleid van pensioenuitvoerders. Wel is besproken dat er in principe bereidheid is bij pensioenuitvoerders om mee te werken aan gesplitste uitbetaling als het formulier te laat wordt ingezonden, mits beide ex-partners hiermee akkoord zijn.

⁹⁸ Kamerstukken II 2007/08, 29 481, nr. 16.

⁹⁹ Kamerstukken II 2007/08, 29 481, nr. 18 (paragraaf 2, Beschikbare onderzoeken).

Het heeft enige tijd geduurd voordat het formulier op leesbaarheid en gebruiksvriendelijkheid is bezien. Dit aandachtspunt is wederom bij de voorliggend tweede evaluatie aan de orde gekomen. Dit heeft geleid tot een vernieuwd formulier per oktober 2017 (zie ook paragraaf 5.5). Hierbij is ook is het informatieblad “Verdeling van ouderdomspensioen bij scheiding” vernieuwd.

De hoofdregel verandert niet, de wet wordt wel aangepast

Het toenmalige kabinet zag, gegeven de uitkomsten van de beschikbare onderzoeken, geen reden voor een ingrijpende herziening van de Wvps. Wel zou de wet op een aantal punten worden aangepast. Hiermee zou de wet meer in lijn gebracht worden met de ontwikkelingen die er sinds de inwerkingtreding van de Wvps zijn geweest in het pensioenrecht en in de pensioenregelingen.

Partnerpensioen op risicobasis

Het kabinet heeft toentertijd afgezien van aanpassing van de hoofdregel, maar zag wel aanleiding om voor een specifieke situatie een wetswijziging aan te kondigen. Wettelijk zou moeten worden geregeld dat in geval van een partnerpensioen op risicobasis, de vereveningsgerechtigde bij scheiding een deel van het ouderdomspensioen kan uitruilen voor partnerpensioen. Op deze manier is er voor de vereveningsgerechtigde toch nog een uitkering in het geval de vereveningsplichtige overlijdt. Hierbij is aangetekend dat deze uitruilmogelijkheid al mogelijk was indien dit was opgenomen in de pensioenregeling. Het kabinet vond een wettelijke borging echter van belang.

Deze wettelijke borging heeft niet plaatsgevonden. Beargumenteerd kan worden dat de vereveningsplichtige via deze route altijd een deel van het ouderdomspensioen verliest, ook als de vereveningsgerechtigde vóór pensioeningang overlijdt. Immers, een deel van het verevende ouderdomspensioen (een voorwaardelijke aanspraak) wordt uitgeruild voor bijzonder partnerpensioen, en dat komt bij vooroverlijden van de vereveningsgerechtigde niet meer terug bij de vereveningsplichtige. Een alternatief om tot hetzelfde doel te komen, namelijk een inkomen voor de vereveningsgerechtigde bij overlijden van de ex-partner, is conversie. Dit heeft het toenmalige kabinet ook erkend.

Eenduidige rekenmethodiek bij conversie

Het kabinet wilde, in overleg met pensioenuitvoerders, bezien of tot een eenduidige rekenmethodiek bij conversie kon worden gekomen. Een dergelijke methode is niet vastgelegd, en in de praktijk bestond er geen overeenstemming over de te gebruiken methode. Het kabinet heeft hierover geen beslissing genomen. Dit punt is bij de huidige evaluatie wederom op tafel gekomen. In paragraaf 5.8 wordt hierop ingegaan.

Indexatie van verevend pensioen

De wettelijke bepaling over de indexatie van verevend pensioen¹⁰⁰ ziet uitsluitend op de indexatie van een eenmaal ingegane pensioenuitkering. De indexatie tijdens de opbouw van een pensioenaanspraak valt hier op grond van de tekst van dit artikellid buiten. Volgens de memorie van toelichting worden de verhogingen of verlagingen van de pensioenaanspraak gelegen tussen het tijdstip van scheiding en de ingangsdatum van het pensioen, dus ook van nog niet ingegane pensioenen, in aanmerking genomen¹⁰¹. In de kabinetsreactie is aangegeven dat een aanpassing van deze bepaling zal worden bezien. Gebleken is dat in de praktijk artikel 3, tweede lid, niet tot problemen leidt en dat pensioenuitvoerders conform de uit de parlementaire geschiedenis blijkende bedoeling het verevende deel van het nog niet ingegane pensioen in een verhoging / verlaging meenemen. Voor alle duidelijkheid wordt deze bedoeling alsnog wettelijk vastgelegd. Deze wijziging wordt meegenomen in het nog bij de Tweede Kamer in te dienen wetsvoorstel Verzamelwet Justitie en Veiligheid 2018.

Waardeoverdracht naar het buitenland

In de evaluatie uit 2007 is geconstateerd dat bij een standaardverevening de vereveningsgerechtigde de rechtstreekse vordering op de pensioenuitvoerder verliest indien de vereveningsplichtige waarde overdraagt naar het buitenland. Deze buitenlandse uitvoerders vallen niet onder de werking van de Wvps. Dit is een onwenselijke situatie. Het kabinet heeft hierop aangekondigd dit probleem aan te pakken door wettelijk te bepalen dat voor een dergelijke waardeoverdracht instemming nodig is van de vereveningsgerechtigde. Deze wetswijziging is opgenomen in de Wet waardeoverdracht klein pensioen¹⁰².

Waardeoverdracht van geconverteerd pensioen

Onder de Pensioen- en spaarfondsenwet was een waardeoverdracht van een geconverteerd recht naar de eigen pensioenregeling van de vereveningsgerechtigde mogelijk, indien de pensioenregeling daarin voorzag. In de Pensioenwet is een dergelijke waardeoverdracht niet langer mogelijk. Het toenmalige kabinet heeft aangekondigd een dergelijke waardeoverdracht alsnog wettelijk mogelijk te maken. Ook deze wetswijziging is opgenomen in de Wet waardeoverdracht klein pensioen¹⁰³.

---

¹⁰⁰ Artikel 3 lid 2 Wvps

¹⁰¹ Kamerstukken II 1990/91, 21 893, nr. 3, blz. 10 en blz. 26

¹⁰² Stb. 2017, 505.

¹⁰³ Stb. 2017, 505.

Bijlage 2 - Partnerdefinitie

Algemeen

In de Pensioenwet is geen definitie van een ongehuwde partner opgenomen. Indien gewenst, kunnen sociale partners zelf een partnerdefinitie opnemen in de pensioenovereenkomst ten aanzien van de ongehuwde partner. Om een indruk te krijgen van de verschillende partnerbegrippen die gehanteerd worden, is de partnerdefinitie van een vijftiental pensioenfondsen bekeken.

Onderstaand is een overzicht per fonds gegeven met de kerngetallen wat betreft deelnemers en de partnerdefinitie die het fonds hanteert.

ABP

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	1.104.792
Gewezen deelnemers	933.126
Pensioengerechtigden	850385
Totaal	2.888.303

Partnerdefinitie

- a. de echtgenoot van de deelnemer, gewezen deelnemer of gepensioneerde;
- b. de geregistreerde partner, bedoeld in het Burgerlijk Wetboek, van de deelnemer, gewezen deelnemer of gepensioneerde;
- c. degene die ABP als partner heeft ingeschreven na aanmelding door een deelnemer, gewezen deelnemer of gepensioneerde.

Partnerschap

De relatie tussen de aanmelder en degene die ABP als zijn partner heeft ingeschreven.

ABP schrijft de partner bedoeld in het eerste lid onder c alleen in, als de aanmelder de leeftijd van 67 jaar nog niet heeft bereikt. Verder moeten de partner en de aanmelder voldoen aan de voorwaarden dat zij:

- a. ongehuwd zijn, geen geregistreerde partner zijn en niet als partner of als aanmelder betrokken zijn bij een andere inschrijving;
- b. als ingezetene met hetzelfde woonadres in de basisadministratie, bedoeld in de Wet basisregistratie personen zijn ingeschreven;
- c. blijkens een notarieel verleden samenlevingscontract zich tegenover elkaar verplicht hebben over en weer bij te dragen in de kosten van levensonderhoud;
- d. geen bloed- of aanverwanten in de rechte lijn zijn;
- e. achttien jaar of ouder is.

PFZW

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	1.155.800
Gewezen deelnemers	1.063.600
Pensioengerechtigden	412.900
Totaal	2.632.300

Partnerdefinitie

Een partner is iemand met wie u:

- a. bent getrouwd of een geregistreerd partnerschap heeft óf
- b. samenwoont op basis van een notariële samenlevingsovereenkomst

PME

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	150.136
Gewezen deelnemers	306.595
Pensioengerechtigden	166.419
Totaal	623.150

Partnerdefinitie

De persoon met wie de (Gewezen) Deelnemer of de Gepensioneerde voorafgaand aan de Pensioeningangsdatum:

- a. is gehuwd; of
- b. een geregistreerd partnerschap heeft gesloten; of
- c. een Gezamenlijke huishouding voert en die geen bloed- of aanverwant is in de rechte lijn.

Gezamenlijke huishouding

1. Van een Gezamenlijke huishouding is sprake wanneer een (Gewezen) Deelnemer of Gepensioneerde en een ander persoon onafgebroken op hetzelfde adres ingeschreven staan in de Basisregistratie personen (BRP) en wordt voldaan aan de volgende eisen:
  - a. voor de Pensioeningangsdatum is tussen deze personen, die beiden ongehuwd zijn en geen geregistreerd partnerschap zijn aangegaan, een notarieel verleden (officieel door de notaris vastgestelde) samenlevingscontract gesloten, waaruit een verzorgingskarakter blijkt; of
  - b. voor de Pensioeningangsdatum is een notariële samenlevingsverklaring afgegeven waaruit blijkt dat deze personen een Gezamenlijke huishouding voeren en waaruit een verzorgingskarakter blijkt.
2. Als het verzorgingskarakter niet duidelijk blijkt uit het notarieel verleden samenlevingscontract of de samenlevingsverklaring dan kan de Gezamenlijke huishouding alsnog door de (Gewezen) Deelnemer of Gepensioneerde en/of deze andere persoon worden aangetoond door middel van aanvullende bewijsstukken. Een opsomming van deze aanvullende documenten is opgenomen in een aparte Beleidsregel betreffende Gezamenlijke huishouding.

PMT

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	21.560
Gewezen deelnemers	8.929
Pensioengerechtigden	17.196
Totaal	47.685

Partnerdefinitie

De wet hanteert een strikte definitie van wie uw partner is. Uw partner is de persoon:

- met wie u getrouwd bent, of
- een geregistreerd partnerschap heeft, of
- een gezamenlijke huishouding voert.

Gezamenlijke huishouding

U voert een gezamenlijke huishouding als u een samenlevingsovereenkomst of samenlevingsverklaring bij een notaris heeft afgesloten. U moet ook samen op hetzelfde adres bij de burgerlijke stand ingeschreven staan.

BPF Bouw

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	138.473
Gewezen deelnemers	383.475
Pensioengerechtigden	250.701
Totaal	772.649

Partnerdefinitie

We bedoelen daarmee iemand die aan één van de volgende omschrijvingen voldoet:

- U bent met hem of haar getrouwd.
- U heeft met hem of haar een geregistreerd partnerschap.
- U woont met hem of haar samen op hetzelfde adres, u zorgt voor elkaar en u heeft dat alles vast laten leggen in een samenlevingscontract, afgesloten bij de notaris.

Kappers

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	21858
Gewezen deelnemers	41.817
Pensioengerechtigden	2.652
Totaal	66.327

Partnerdefinitie

De voorwaarden bij ons pensioenfonds zijn:

- U bent getrouwd,
- U heeft een geregistreerd partnerschap gesloten; of
- je hebt een samenlevingsovereenkomst, en je sloot de samenlevingsovereenkomst vóór je pensioendatum bij een notaris af. In de samenlevingsovereenkomst is de zorgplicht opgenomen je voert ten minste 6 maanden een gezamenlijke huishouding waarbij jij en je partner op hetzelfde adres wonen. Je partner is niet je kind of je vader of moeder.

Huisartsen

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	11.068
Gewezen deelnemers	1.204
Pensioengerechtigden	6.786
Totaal	19.058

Partnerdefinitie

De partner is de echtgenoot, echtgenote, geregistreerde partner of aangemelde partner. Een deelnemer, gewezen deelnemer of gepensioneerde kan niet meer dan één partner tegelijkertijd in de zin van dit pensioenreglement hebben. Een partner kan eveneens niet meer dan één deelnemer, gewezen deelnemer of gepensioneerde tegelijkertijd in de zin van dit pensioenreglement hebben. Waarbij:

- a. de ongehuwde niet als partner geregistreerde persoon, niet zijnde een bloed- of aanverwant in de rechte lijn van de ongehuwde niet als partner geregistreerde deelnemer, gewezen deelnemer of gepensioneerde, met wie de deelnemer een aangemeld partnerschap is aangegaan
- b. de gezamenlijke huishouding die de deelnemer, gewezen deelnemer of gepensioneerde met de bij het beroepspensioenfonds aangemelde partner voert volgens een bij notariële akte gesloten samenlevingsovereenkomst

DSM

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	6.513
Gewezen deelnemers	8.223
Pensioengerechtigden	13.657
Totaal	28.393

Partnerdefinitie

Onder 'partner' wordt verstaan de persoon met wie je getrouwd bent of die als je partner geregistreerd staat bij de Burgerlijke Stand. Ook voor de partner met wie je een bij PDN gemeld en erkend notarieel samenlevingscontract hebt, is een partnerpensioen verzekerd. Dit geldt niet voor de partner met wie je na je pensionering trouwt, een geregistreerd partnerschap aangaat of een notarieel samenlevingscontract sluit.

Hoogovens

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	9.206
Gewezen deelnemers	3.980
Pensioengerechtigden	15.011
Totaal	28.197

Partnerdefinitie

Onder partner verstaat Pensioenfonds Hoogovens degene met wie u bent getrouwd of een geregistreerd partnerschap heeft. Als u samenwoont, heeft uw partner alleen recht op het partnerpensioen als jullie 'officieel' samenwonen, dus met een notarieel samenlevingscontract. U moet uw partner dan ook aanmelden bij het pensioenfonds.

Shell

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	8.949
Gewezen deelnemers	6.076
Pensioengerechtigden	20.347
Totaal	35.372

Partnerdefinitie

Uw huwelijkspartner, degene waarmee u een wettelijk geregistreerd partnerschap heeft of uw aangemelde partner. Waarbij de aangemelde partner de partner is met wie u samenwoont, met wie u bij de notaris een samenlevingscontract hebt afgesloten en die u bij het Pensioenfonds heeft aangemeld voor het partnerpensioen. Uw huwelijkspartner, degene waarmee u een wettelijk geregistreerd partnerschap heeft of uw aangemelde partner. Uw huwelijkspartner, degene waarmee u een wettelijk geregistreerd partnerschap heeft of uw aangemelde partner. Uw huwelijkspartner, degene waarmee u een wettelijk geregistreerd partnerschap heeft of uw aangemelde partner. Uw huwelijkspartner, degene waarmee u een wettelijk geregistreerd partnerschap heeft of uw aangemelde partner. Uw huwelijkspartner, degene waarmee u een wettelijk geregistreerd partnerschap heeft of uw aangemelde partner.

Philips

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	13.912
Gewezen deelnemers	30.895
Pensioengerechtigden	56.411
Totaal	101.218

Partnerdefinitie

Met partner wordt degene bedoeld met wie u getrouwd bent, met wie u een wettelijk geregistreerd partnerschap bent aangegaan of met wie u ongehuwd samenwoont. De definitie sluit aan bij die in de Algemene nabestaandenwet. Daarin wordt aangegeven dat er sprake moet zijn van 'zorg voor elkaar' en het 'voeren van een gezamenlijke huishouding'. Bovendien moet uw partner zijn aangemeld bij Philips Pensioenfonds.

KLM

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	13.799
Gewezen deelnemers	8.223
Pensioengerechtigden	10.109
Totaal	32.131

Partnerdefinitie

Getrouwd, geregistreerd partnerschap of 'een periode van samenwonen'

Unilever APF (Progress & Forward)

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	6.018
Gewezen deelnemers	6.958
Pensioengerechtigden	12.098
Totaal	25.074

Partnerdefinitie

Onder 'partner' verstaan wij: degene met wie u gehuwd bent, met wie u een geregistreerd partnerschap hebt of met wie u ongehuwd samenwoont. Als u ongehuwd samenwoont, moet uw partner wel eerst bij ons zijn aangemeld met een samenlevingsovereenkomst. Dit betekent dat u samen met uw partner een gemeenschappelijke huishouding voert en dus - volgens het bevolkingsregister - beiden op hetzelfde adres woont, bovendien;

- Uw partner is geen familierelatie in de rechte lijn, zoals ouder/kind.
- U hebt een samenlevingsovereenkomst afgesloten bij een notaris.
- U bent in dienst bij Unilever, of bij Unilever in dienst geweest.

Pensioenfonds Horeca & Catering

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	299.364
Gewezen deelnemers	878.615
Pensioengerechtigden	43.718
Totaal	1.221.697

Partnerdefinitie

Onder partner verstaat PFHENC degene met wie je getrouwd bent, met wie je een geregistreerd partnerschap bent aangegaan of degene met wie je een samenlevingscontract bent aangegaan. Dit contract moet aan een aantal eisen voldoen. Het moet zijn vastgelegd bij de notaris en uit de basisregistratie moet blijken dat men op hetzelfde adres woont.

PF Rabobank

Aantal deelnemers uitgesplitst naar soort per 31 december 2016	
Deelnemers	32.592
Gewezen deelnemers	48.288
Pensioengerechtigden	19766
Totaal	100.646

Partnerdefinitie

Om in aanmerking te komen voor partnerpensioen moet uw partner waarmee u een samenlevingscontract bent aangegaan voldoen aan de definitie van 'partner' volgens het pensioenreglement:

- a. De ongehuwde partner met wie u minimaal 6 maanden samenwoont.
- b. Het samenwonen moet vóór uw pensioendatum zijn vastgelegd in een bij de notaris opgestelde samenlevingsovereenkomst.
- c. In de akte moet sprake zijn van 'onderlinge zorgplicht'.
- d. U mag geen directe familie (bloed- of aanverwant in de eerste graad) van de persoon zijn waarmee u samenwoont.
- e. Uw partner moet voor uw pensioendatum bij het pensioenfonds aangemeld en geaccepteerd zijn.
- f. Bij een geregistreerd partnerschap of samenwonen, moet u uw kinderen erkennen om hen in aanmerking te laten komen voor wezenpensioen.

Bijlage 3 - Gebruikte bronnen

Bij het schrijven van de evaluatie is gebruik gemaakt van verschillende bronnen.

Wet- en regelgeving

- Pensioenwet
- Pensioen- en spaarfondsenwet
- Wet verevening pensioenrechten bij scheiding

Kamerstukken

- Kamerstukken II 1990/91, 21 893, nr. 3.
- Kamerstukken II 1991/92, 21 893, nr. 5.
- Kamerstukken II 1992/93, 21 893, nr. 8.
- Kamerstukken II 2007/08, 29 481, nr. 16.
- Kamerstukken II 2007/08, 29 481, nr. 18.
- Kamerstukken II 2008/09, 29 481, nr. 19 (tweede herdruk).
- Kamerstukken II 2015/16, 32 043, nr. 336.
- Kamerstukken II 2014/15, 34 231, nr. 2.
- Kamerstukken II 2016/17, 32 043, nr. 368.
- Kamerstukken II 2016/17, 34 765, nr. 2.
- Kamerstukken II 2017/18, 32 043, nr. 328.
- Kamerstukken II 2017/18, 32 043, nr. 364.

Onderzoeken

- SCP | Werken aan de start, Jonge vrouwen en mannen op de arbeidsmarkt, Den Haag, januari 2018
- Koninklijk Actuarieel Genootschap, Evaluatie Wet verevening pensioenrechten bij scheiding, Utrecht, 18 december 2017
- SEO Economisch Onderzoek, Evaluatie Wvps en kleine pensioenen, december 2017
- SCP, Gelijk verdeeld?, Den Haag, juni 2017
- CBS, Trends in financiële gevolgen van een echtscheiding voor man en vrouw, Den Haag, 2017 | 03
- SCP, Eerste treden op de arbeidsmarkt, Den Haag, januari 2017
- Stichting Pensioenregister, Doelgroepenonderzoek – Gescheiden vrouwen, 2017
- Wijzer in Geldzaken, Pensioenmonitor 2016 en Aanvullend onderzoek over de verdeling van het pensioen na een scheiding, 2016
- CBS, Opvattingen van jongeren over de taakverdeling tussen man en vrouw, Den Haag, 2016|03
- CBS Witte vlek op pensioengebied 2013, mei 2016
- TNS NIPO (juni 2016), Pensioenverevening bij scheiding – Waarom kiezen deelnemers niet bewust?
- CBS, Welvaart in Nederland 2016, Den Haag, 2016
- CBS | Bevolkingstrends mei 2016 | 04
- SCP | CBS Emancipatiemonitor 2016, hoofdstuk Onderwijs
- AFM, Onderzoek digitale pensioencommunicatie, Amsterdam, juli 2015
- CBS Socioeconomische trends, Wel werk, maar niet economisch zelfstandig, juni 2015|08
- SCP, Met het oog op de tijd, Den Haag, november 2013
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Met kennis van gedrag beleid maken, Den Haag 2014
- SEO Onderzoek Evaluatie Wet verevening pensioenrechten bij scheiding 2007

Artikelen

- Prof. dr. G.J.B. Dietvorst en mr. R.J.G. Veugelers, Hoe voorkomen we een huilende partner aan de poort?, Pensioen Magazine, december 2017
- E.M.F. Schols-Van Oppen 2009, *De franchise in pensioenregelingen (diss.)*
- Thaler, R.H. en Sunstein, C.R. (2008), Nudge – Improving decisions about Health, Wealth and Happiness
- Carroll, G., J. Choi, D. Laibson, B. Madrian en A. Metrick (2009), Optimal defaults and active decisions, *Quarterly Journal of Economics* 124, 1639–1676

Interviews

- Prof. dr. G.J.B. Dietvorst
- Mr. F.M.H. Hoens
- P.S. Martens, RPA CFE
- Drs. R.J. van Woerden, FFP
- P. van der Ploeg, RFEA
- AFM

Statistieken

- CBS Statline, Huwen, partnerschap; sluiting en ontbinding per maand, 28 december 2017
- CBS Statline, Maandelijkse partneralimentatie aan vrouw, 2001 – 2013, d.d. 24 oktober 2014
- CBS Statline, Huwelijksontbindingen; door echtscheiding en door overlijden d.d. 6 november 2017
- CBS Statline, Personen in huishoudens naar leeftijd en geslacht, 1 januari
- DNB Statistiek, Tabel 8.11 Typen pensioenregelingen, laatst bijgewerkt op 21 september 2017

Nieuwsberichten

- <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/34/geregistreerd-partnerschap-wint-aan-populariteit>
- <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/51/jonge-man-trouwt-vaak-omdat-partner-dat-wil>
- <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2010/06/steeds-meer-samenwoners-hebben-een-samenlevingscontract>
- <https://www.ocwincijfers.nl/emancipatie/participatie-van-vrouwen/economische-zelfstandigheid>
- <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/41/drie-miljoen-nederlanders-financieel-kwetsbaar>
- <https://fd.nl/economie-politiek/1192423/premiepensioenen-populair-bij-kleine-en-jonge-bedrijven>

